

LIVONIJAS *LOCI AMOENI*. DABAS RETORISKĀ
IEKĻĀUŠANA UN PAKĻĀUŠANA VIDUSLAIKU SAKRĀLAJĀ
AINAVĀ 13. GADSIMTĀ PIRMAJĀ PUSĒ, II DAĻA

Andris Levāns

 0000-0003-4676-4703

Rūdolfis R. Vītoliņš

 0009-0004-0086-1086

Romas pāvestu apustulisko vēstuļu retorikā, kas konceptuāli pamato kristīgās misijas sakrālo un politisko mērķi topošajā Livonijā, lasāmi literāri stilizēti dabas pārveides tēlojumi. Ar augu, ūdens, zemes un auglības / neauglības metaforu un alegoriju palīdzību kūrījas autori piešķir pārmaiņām kristietības polarizētajās sociālajās un telpiskajās struktūrās simboliska vēstījuma nozīmi, kas ļāva ieviest nošķirumu starp profāno vietu un sakrālo ainavu, leģitimēt kristīgo misiju un iedibināt jaunas institucionālās un varas attiecības. Dabas simboliskās pārveides naratīvu nesošie poētiskās tēlrades līdzekļi Romas kūrījas retorikā pildīja teoloģiskas un politiskas argumentācijas funkcijas, kuru izpēte turpina žurnāla iepriekšējā izdevumā (2024/2) iesāktu tēmu par dabas retorisko iekļaušanu un pakļaušanu viduslaiku Livonijas sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē un Livonijas *loci amoeni* (piemīlīgās vietas) kā literāras tēlrades instrumentu. Kūrījas dabas pārveides retorikas paraugu ietekme ir atklājama Rīgas domkapitula producēto tekstu – dokumentu un vēstures naratīva – valodā; šie teksti atdarināja un pārņēma kūrījas satura un stila paraugus, kā arī formēja Livonijas dabas stilizācijas naratīvu un politiskās komunikācijas tradīciju.

Atslēgas vārdi: Livonija, Rīgas domkapituls, pāvesta kūrīja Romā, sakrālā ainava, *locus amoenus* / *horribilis*, retorika, dabas simboliskā pārveide, bibliiskie motīvi, viduslaiku literārā tradīcija

levads: dabas pārveides naratīvs kā politiskās retorikas prakse

Pašsaprotamība, ar kādu mēs šodien domājam un rakstām par Romas latīņu baznīcas kristīgo misiju viduslaiku Livonijā, ir maldinoša. Retoriskās pūles, kuras atklājas Romas pāvestu vēstulēs, liecina, ka kūrīja kā vienu no būtiskiem šķēršļiem šai politiskajā darbā konstatēja kristīgās misijas leģitimitātes deficītu. Uz to netieši norāda laikabiedru piesardzīgā attieksme pret kristīgo misiju topošās Livonijas tiesiski un institucionāli neskaidrajā vidē un publiskajās attiecībās. Šī neskaidriba, kā dokumentē ārpus Livonijas un lokālas izcelsmes tekstuālās liecības, saglabājās līdz pat 13. gadsimta vidum. Kūrījas retoriskās pūles – ar poētiskās tēlrades līdzekļiem izteiktie teoloģiskie un politiskie argumenti – bija vērstas uz to, lai mazinātu misijas leģitimitātes trūkumu.

Kristīgā misija bija politisks koncepts, kura īstenošana topošās Livonijas politisko attiecību videi kopš 12. gadsimta nogales piešķīra augstu un arvien pieaugošu sociālu un institucionālu dinamiku, kas paliekoši mainīja autohtono sabiedrību formētās telpiskās un varas attiecību struktūras un radīja jaunas; sākot ar 13. gadsimta pirmajām trijām desmitgadēm šajās jaunradītajās struktūrās dabas vide tika iekļauta kā politisks aktors. Dabas pārveides naratīvs, kas ar poētiskās un biblisko naratīvu imitējošas literārās izteiksmes līdzekļiem apraksta kristīgās misijas norises Livonijā, kā liecina pāvesta Innocenta III kancelejā no 1199./1200. līdz 1208./1213. gadam radīto vēstuļu saturs, kalpoja Romas kūrījas publiskajā komunikācijā kā institucionālās pārveides alegorija.

Livonijas gadījumā tieši šie teksti iedibināja jaunu verbālās un tekstuālās pieredzes formu, kas varas attiecību kontekstā paustus mērķus, nodomus un gaidas ļāva izteikt ar *locus amoenus* un *locus terribilis* simboliskās realitātes tēliem. Taču tanī pašā laikā kūrījas tradīcija iedibināja veidu, kā izteikt vārdos iedomātu pieredzi ar iztēlotu dabas fizisko īstenību un kā pamatot tās pārveidi, piemērojot jeb pakļaujot to bibliskās poētikas estētikai, lai profānā/nekultivētā vide kļūtu par dievišķas pieredzes un kanoniskai kalpošanai atbilstošu vietu. Šādi konceptualizēta vieta profānajā ainavā Romas kūrījas izpratnē ļāva radīt Livonijā institucionālo ietvaru varas attiecībām, kā arī leģitimitāti un nosacījumus misijas diecēzes dibināšanai.

Cilvēkģeogrāfijas teorētiskā pieeja piedāvā Romas kūrījā radīto dabas pārveides naratīvu ar *locus amoenus* motīva pārcēlumu Livonijas nosacīti dabiskajā vidē interpretēt kā specifisku retorisku paņēmieni jeb “skatīšanās manieri” (*Denis Cosgrove*), kas atklāj šīs intelektuālās un institucionālās kopienas priekšstatus un uztveri par dabas un cilvēku attiecībām. Šāds kūrījas tekstu lasījums atklāj, ka sociālo kopienas un dabas attiecības ir uzlūkojamas kā profāna/sakrāla ainava, ko rada jebkura cilvēku un dabas mijiedarbība ar vidi: tā var būt fiziska vides

pārveide un dabas apraksts atbilstoši kultūras tehniku – literāro tradīciju – dotajām iespējām.¹

Kūrijas teksti bija pāvesta autoritātes performatīvs, kas darbojās kā kolektīvās uztveres formēšanas un sociālās kontroles rīks, bet Romas vadītās kristīgās misijas kontekstā tie bija leģitīmas rīcības pamats. Rīgas bīskapijā 13. gadsimta pirmajā pusē šis tekstuālās pāvesta autoritātes liecības ne tikai reprezentē un determinē veidu, kā kopiena vai institūcija “redz” (uztver) dabu sociālo/politisko transformāciju kontekstā, bet arī “importē” šo skatīšanās manieri kā kultūras tehniku un tekstuālu paradigmu jaunas diecēzes radīšanas kontekstā. Cilvēkģeogrāfijas metode Innocenta III vēstuļu retorikā atklāj, ka vietas un ainavas tika radītas ar tiesību normu, rituālu un kultūras (tekstuālu) konvenciju palīdzību, tādējādi formējot uztveri par dabu un to pārveidojot atbilstoši kolektīvo gaidu un vēlmju publiski apliecinātiem izteikumiem un aicinājumiem. Ar bibliskās poētikas līdzekļiem pāvesta vēstulēs uzburtā simboliskā vieta un ainava kalpoja kā izvēlu un rīcības morālie orientieri. Vārdos un naratīvā raksturotā daba neatklāj, kas fiziskajā realitātē notiek, bet pauž, kā un kas ar to notiek vai kam *ir* jānotiek; daba arī šādā gadījumā ir resurss, kas kalpoja iztēlei un ļauj artikulēt vēlmju diktētas izvēles.

Šajā raksta daļā, sekojot postulētajam izpētes mērķim un jautājumiem,² tiek turpināta Romas kūrijā pēc 1216. gada un Rīgas domkapitulā sākot ar 1231. gadu producēto dokumentāro tekstu analīze, kuru koncepcijā izmantots dabas pārveides naratīvs.

Tukšaines pārveides alegorija pāvesta Honorija III vēstuļu retorikā un Romas kūrijas politisko nodomu un kristīgās misijas leģitimitāte Livonijā

Romas kūrijā rakstīto dokumentāro tekstu radītais Livonijas tēls kā *nova plantatio*,³ kas tiek dēstīta *solitudo*,⁴ tātad izkaltsušās tukšaines sausajās smiltīs un slacīta ar ticīgo asinīm,⁵ sākot ar 13. gadsimta pirmo desmitgadi, kā liecina pie-

1 Wylie 2007; Cosgrove 1985, 55 et al.; Howe 1997.

2 Skat. šī raksta I daļā, Levāns, Vītoliņš 2024, 42, 47–48.

3 Ibidem, 49–52, 55.

4 Par šo biblisko motīvu viduslaiku literārajā un hagiogrāfijas tradīcijā skat., piem., Talmon 1966; Castanho 2015.

5 Skat. Romas pāvesta Innocenta III vēstuli Rīgas bīskapam Albertam un visiem garīdzniekiem, kuri viņam palīdz pagānu evaņģelizācijā: viņš norāda uz kanonisko tiesību jomām, kam jaunajā diecēzē jāpievērš uzmanība, piem., laulībām jaunkristīto (līvu) starpā, un kanonisko likumu normām (*decretalia*), kas jāievēro, Roma /

mēri,⁶ bija publiskajā komunikācijā noturīga kristīgās misijas metafora.⁷ Vairāku 13. gadsimta pirmās puses Romas pāvestu apustulisko vēstuļu retorikā šī metafora, ja tajās komunicētā tēma bija par sociālo pārmaiņu procesiem topošajā Livonijā, ir vadošais satura un ievadošo formulu elements: “jaunais dēstījums” tiek ielikts ar dievišķu līdzdalību veidojamajā simboliskajā ainavā un raksturots – atbilstoši vides īpašībām – pēc tā spējas augt, ziedēt un dot augļus.

Simboliskās ainavas tēlojums šo tekstu gadījumā ir paņēmiens, ar kuru tiek stilizēta Livonijas daba kā skarba, nemīlīga un bīstama vide un sociālās pieredzes telpa. Taču kristiešu misionāru un mocekļu jeb martīru ciešanu, pūļu un asiņu uzdevums bija panākt, kā liecina kūrījas vēstuļu retorika, tieši pretējo – pārveidot bīstamo un neauglīgo par tā pretstatu – auglīgu zemi jeb *terra fertilis*,⁸ tātad par vietu ar *locus amoenus* īpašībām. Šādu raksturojumu varēja panākt ar samērā blīvi savienotu augu jeb *flores* metaforu palīdzību, kas savukārt kalpoja, runājot par literārā stila prasībām tekstu kultūrā kopš 13. gadsimta sākuma, plašāku

Laterāna, 19.04.1201., jaunākā edīcija publicēta Maccarone 1995, 416–419, šeit 418: *ne nova ecclesie Livonensis plantatio [...] sanguine rubricata*. Dokuments publicēts arī Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtn. Sast. Arveds Švābe (turpmāk – SLVA 2/1). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1937 (Latvijas vēstures avoti, 2), Nr. 33, 23.–24. lpp. – Abās dokumenta publikācijās ir lasījuma kļūdas. Komentāru par šo dokumentu skat. Arbusow, Römischer Arbeitsbericht, I, Nr. 4, S. 323.

- 6 Skat., piem., Romas kūrījas vēstuli *Usque modo patre operante celesti*: pāvests Innocents III aicina klēru, it sevišķi prelātus, kuri *per Theutoniam constitutis*, atbalstīt Livonijas baznīcu, jo šajā “jaunajā dēstījumā” valda vispārējs grāmatu un citu lietu trūkums, kas nepieciešamas liturģiskai kalpošanai, Roma, 13.01.1208.: retoriski krāšņi attēlojot kristīgās misijas grūtības Livonijā, pāvests atgādina par diviem līvu konvertītiem, kuri “ticības dēļ briesmīgās mocībās tikuši pie sava martīrija palmas zara” / *pro causa fidei de immanibus tormentis eorum ad palmam martirii pervenisse credantur*; tāpēc, lai pārvarētu jaunās baznīcas “pamatu celšanas” grūtības un palīdzētu “nabagiem Kristū”, nepieciešams atbalsts *in libris et aliis ecclesiasticis ornamentis seu etiam quibuscumque necessitatibus novelle plantacionis studeant subvenire*. SLVA 2/1, Nr. 46, 31.–32. lpp., šeit 31. lpp.
- 7 Fønnesberg-Schmidt 2016, 109–110; Bombi 2007, 162–163, 219–220. Skat., piem., Romas kūrījas vēstuli *Cum eo faciente*: pāvests Innocents III raksta Lundas arhibīskapam [Andresam Sunesenam (*Sunonis*), † 1228], dekānam un prāvestam un uzdod, ka gadījumā, ja nesen kristietībai atkārtoti pievērstajos apvidos *Sakela et Hugenhusen* ir labvēlīgi apstākļi, tad kanonisku vēlēšanu ceļā būtu jānodrošina bīskapa iecelšana un viņa baznīcas dibināšana, Seņi (*Signia*), 11.10.1213. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Nebst Regesten. Abt. I. Bd. 1 (turpmāk – LUB I/1). Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: Kluge, 1853, Nr. 29, Sp. 36–37, hier Sp. 36: *Dei evangelium quasi semen cadens in terram bonam per partes illas sit longe lateque diffusum, ne huic novellae plantationi diligentis agricolae cura desit [...]*.
- 8 Par *terra fertilis* metaforu viduslaiku tekstuālajā tradīcijā skat., piem., Smith, Thomas W., 2017, 50–51, 129, 132–133 et al.; Leighton 2022, 18–19, 24–25 et al.

konceptuālu izklāstu strukturēšanai un tajos pausto apgalvojumu teoloģiskam un tiesiskam pamatojumam.⁹

Ar augu un veģetācijas pieminējumiem kā tēlainas valodas līdzekļiem, kas kūrījas autoru izpratnē bija “vienkāršs [runas stila; A. L.] izgreznojums” (*ornatus facilis*),¹⁰ varēja uzburt emocionāli uzlādētu ainu par vietas un cilvēku attiecībām. Šāds stilistiski krāšņs simboliskās ainavas tēlojuma piemērs ir lasāms kādā ar 1220. gada aprīli datētā pāvesta Honorija III (*Cencio Savelli*, 1216–1227) apustuliskajā vēstulē *Cum sicut venerabiles*, ar kuru Svētās Romas impērijas cisterciešu un citu garīgo ordeņu klosteru abati, priori un prāvesti tika aicināti atbalstīt Livonijas (resp. Rīgas), Sēlijas un Leales bīskapus misijas darbā, jo “mūsu ausis” (*nostris auribus*) ir sasniegusi svarīga vēsts: vairākās Livonijas daļās “pagānu nocietināto siržu ietiepība” (*duritia cordium paganorum*), kas līdzinās “par tukšaini pamestai” zemei, ir slacīta ar nolijušā dievišķās žēlastības lietus lāsēm un, pa daļai uzirdinot to ar svēto sprediķi, rūpīgi iekopta; tagad šajās sirdīs, kas tiek pielidzinātas sējumam (*in segetem*), Dieva vārdu sēkla dīgstot dzen asnus, lai šie apgabali, kas “balti” nobrieduši ražai (*albae [...] ad messem*, skat. Io 4, 35) un kam Dievs bijis žēlīgs, nepaliek bez saviem kopējiem.¹¹ Šo bibliškai alegorijai pietuvināto Livonijas “jaunā dēstījuma” tēlojumu noapaļo vārdi no Vulgātas Johanesa/Jāņa evaņģēlija (Io 4, 36), kas atgādina, ka priecājas abi, “kuri sēj un kuri pļauj”.¹²

Nākamais hronoloģiski tuvākais šāds stila, tēlu un valodas ornamenta lietojuma piemērs ir rodams Honorija III ar 1220. gada decembri datētajā apustuliskās žēlastības vēstulē *Etsi neque cui plantat*:¹³ augi (*plantas*), kas saņem rūpīgu kopšanu, jaunajā dēstījumā bagātīgi nes augļus un savas zaļošanas laikā sola vēl vairāk, taču atgādinājumam kalpo rindas no apustuļa Pāvila vēstules korintiešiem (I Cor 3, 7),

9 Skat. Melville 1970, 67–70; arī Blumenberg 2012, 9–20; Blumenberg 2001, 139–171; Horn et al. 2016, 453–455, 467–468.

10 Melville 1970, 69.

11 LUB I/1, Nr. 51: *Datum Viterbo*, 18.04.1220., Sp. 54: [...] *in partibus Livoniae duritia cordium paganorum, tamquam terra vastae solitudinis, imbre gratiae Divinae compluta, et ex parte vomere sanctae praedicationis exculta, in eis semen verbi Dei feliciter in segetem pullulet, quin etiam albae sint iam regiones ad messem, quae quidem, Domino dante benignitatem, nulla est, operarii vero pauci; secundum evangelicam veritatem, qui seminant, simul gaudeant, et qui metunt.* – Skat. Fannesberg-Schmidt 2007, 163–164.

12 Tulkojums no latīņu valodas latviešu valodā šeit un turpmāk – Andris Levāns.

13 *Codex diplomaticus ordinis sanctae Mariae Theutonicorum*. Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen Ordens, insbesondere der Ballei Coblenz. Bd. 1. Hrsg. von Johannes Heinrich Hennes. Mainz: Franz Kirchheim, Schott und Thielmann, 1845, Nr. 49: *Datum Roma / Laterāna*, 15.12.1220., S. 50–54; skat. arī Tangl 1894, IV. Formulae, Nr. 9, S. 248–250, hier S. 248–249; Arnold, Tumler 2006, Regesten I, Nr. 54, S. 22–23.

ka dēstam augt liek ne tas, kurš stāda, un arī ne tas, kurš aplej, bet gan Dievs; kad “jūsu ticības jaunajā dēstījumā” ir radušies smaržīgi ziedi un augļi un Dievs licis tam kuplot un izplest savus zarus (*ramos*),¹⁴ tad “mums, kas esam uzraugi (*custodes*) Dieva vīna dārzā un tā kopēji (*cultores*), tas jādara godbijīgā kopšanā un mīlestības rūpēs”, lai šis “mūsu ticības jaunais dēstījums” (*vestre religionis novella plantatio*) tiktu “slacīts ar apustuliskās žēlastības valgmi”.¹⁵ Tāpēc Vācu ordeņa brāļiem, kam pāvests atjaunoja visas senāk dotās kūrījas privilēģijas, šis dēstījums jāšargā – jāatbrīvo baznīca un tie, kas cieš no “pagānu tirānijas” (*sub paganorum tyrannide*).¹⁶

Kaut arī šī dokumenta saturā nav minēta Livonija, tā ietekmi varam konstatēt nedaudz vēlāk, piemēram, 1223. gada decembrī Rīgas bīskapam Albertam adresētās, kūrījā radītās pāvesta vēstules diktātā (jeb konceptā); par šādu saturu formējošu ietekmi liecina vokabulāra izvēle, kā arī sabalsotas kompozīcijas un tēlrades pazīmes.¹⁷ Viens no šādiem ietekmes lieciniekiem ir motīvs par vietu pārveidojošo Dievu, kurš *in persona* pats rīkojas kā klātesošais darītājs un manifestējas padarītājā: jo “tā viņš sāka”, nodrošinot “jaunā dēstījuma” augšanu (*deo incrementum dante sic inceperit*),¹⁸ bet trīs gadus vēlāk kūrījas autors raksta, ka jaunās baznīcas, šīs *novella plantaria*, “nesen stādīja Visaugstākā roka”.¹⁹ Tukšaini

14 Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 50: *Etsi neque cui plantat, neque qui rigat, sit aliquid, sed qui incrementum dat deus, humana tamen diligentia impensionis cure solitudinem debet impendere circa plantas, quae adhuc novelle fructus uberes afferunt et uberiores suo tempore repromittunt. Cum igitur vestre religionis novella plantatio flores et fructus odoris et honestatis tempestitiva fecunditate produxerit, et deo incrementum dante sic inceperit expandere ramos suos [...].*

15 Ibidem, S. 50: [...] *nos, qui custodes in dominica vinea positi et cultores, circa virtutum plantaria, debemus diligentiores culture ac cure studium adhibere, novellam plantationem vestram rore apostolice gratie irrigare proponimus [...].*

16 Ibidem, S. 51.

17 SLVA 2/1, Nr. 103: šajā vēstulē *Cum circa novella plantaria* Honorījs III uztic Rīgas bīskapam (*Episcopo Livoniensi*) jaunizveidoto baznīcu pārvaldes apustuliskās tiesības, kas ļauj viņam pāvesta vietā (*committimus vices nostras*) uzklaut, izmeklēt un lemt publisko un kanonisko tiesību prasījumus. *Datum Roma / Laterāna, 23.12.1223., 77.–78. lpp.: Cum circa novella plantaria diligentior sit adhibenda cultura, nos Livoniensem, Seloniensem et Leolensem [Lealensem; A. L.] ecclesias, quas noviter manus plantavit Altissimi, speciali diligentes affectu, eas ad manus ecclesie Romane, donec inde aliter disponatur, providimus retinendas.* – Šī paša teksta, kā arī otras, pamatdaļā iekļautas identiska satura vēstules, kas bija adresētas Sēlijas un Leales bīskapiem, edīcijas skat. Hermann Hildebrand (1887). *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv.* Rīga: Deubner, Nr. 10, S. 32–33, arī Nr. 11, S. 33.

18 Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 50.

19 SLVA 2/1, Nr. 103, 77.–78. lpp.; Hildebrand 1887, Nr. 10, S. 32.

par plaukstošu dēstījumu pārveidojošā Dieva tēls šajos un dažus gadus senākos kūrījas tekstos tiek veidots, sekojot bibliskās tēlrades poētikai: šis tēls ir alegorisks un noslēpumains; pat Viņa palīgi, kuri ir dievišķā dēstījuma *custodes* un *cultores*, nezina dabas pārveides noslēpumu, taču tiek atalgoti ar mistiskās Dieva klātbūtnes pieredzi. Šis alegorijas sižetiskajā centrā ir tikpat noslēpumainā dievišķā valgme un apūdeņošana, kas padara tukšaines izkaltušo zemi miklu un sēklai liek dīgt, un atklājas šķietami pašsaprotamās palīgu rūpes par dēstiem, ražu un jaunradīto vietu – *plantatio*.

Kūrījas vēstulju autori ar šo biblisko tēlu palīdzību dod pašu sacerētās kriptogrammas – slēpto nozīmju – atminējumu: pārveide ir interpretējama kā radīšana (*creatio*) un rūpes par radīto, kas apliecina pazemību un kalpošanu Dievam, piešķir klātbūtnes leģitimitāti vietas kopējam, tātad tiem, kuri kopj un uzrauga *novella plantaria* Livonijā. Arī šie piemēri rāda, ka metavalodas un literārās stilizācijas radītais *vietas* tēls sugestē jeb izsauc citu fiziskās vietas realitātes un dabas vides telpiskuma uztveri; turklāt šāda Romas kūrījas komunikācijas tehnika piedāvā sagatavotai publikai teoloģiski kodētus tiesību argumentus jeb pamatojumu, kas kalpo kā atbildes uz neskaidru iesaistīto un iesaistāmo pušu izpratni par aktuālo Livonijas kristīgās misijas un zemes varas tiesisko situāciju pretrunīgu politisko interešu kontekstā.²⁰

Abas 1220. gadā Romā radītās apustuliskās vēstules ļauj ievērot vēl dažas būtiskas, šiem tekstiem kopīgas saturiskas detaļas, proti, atsevišķu zīmīgu motīvu, metaforu un retoriski krāsainu izteicienu klātbūtni *locus amoenus* naratīvā. Tieši kopīgais mudina apsvērt gan savstarpējās saturiskās sabalsošanās iemeslus, gan arī kūrījas kancelejas praksē izmantoto paraugu ietekmi un tās atstātos nospiedumus Romā tapušajos tekstos. Par abu tekstu saturā uzrunāto kopīgo tēmu klātbūtni un to vietu *locus amoenus* naratīva kompozīcijā signalizē konkrētu biblisko motīvu aizguvumi. Alegoriskais neskartās dabas vietas pārveides tēlojums 1220. gada aprīļa apustuliskajā vēstulē senajam lasītājam / klausītājam rāda, ka izkaltusī tukšaine ir Livonijas “pagānu nocietināto siržu ietiepība” (*duritia cordium paganorum*), kuras pārtapšana par auglīgu lauku vai zemi sākas ar “dievišķās žēlastības lietus” valgmi: šādi tēlotais pārvērtību notikums tiek stilizēts izvērstā stāstījumā par pārmaiņām.²¹

20 Skat., piem., Zimmermann 2023.

21 LUB I/1, Nr. 51, Sp. 54.

Tuksnesis un tukšaine Livonijas simboliskajā ainavā: baznīcēvu literārās tradīcijas ietekmes nospiedumi Romas kūrijas tekstos

Ar lielu varbūtību 1220. gada decembrī izgatavotā Honorija III dokumenta satura koncepcijas autors kā paraugu ir izmantojis iepriekš minēto 1200. gada aprīlī publicēto Innocenta III vēstuli,²² kurā uzkrītoši līdzīgiem poētiskās izteiksmes līdzekļiem veidots stāstījuma sižets par neticīgajiem līviem, kuru “ietiepības nocietinātajās sirdīs” (*duritie cordium infidelium*) kā izkaltsušā tukšainē iepļūst “dievišķās žēlastības straume”.²³ Ļoti iespējams, ka šo tēlojumu gramatiskā struktūra un stila izteiksmes ornamenti ļauj identificēt arī citus paraugus, kam sekojis kūrijas autors: šāds paraugs, piemēram, varētu būt pāvesta Gregora I Lielā (540–604) homilētiskais darbs *Moralia sive Expositio in librum beati Job* (ap 595), tātad komentāri par Ījaba pravietojumiem, kur lasām, ka *Gentilitas desertum est, coelesti gratia tanquam imbre irroratum* / “Pagāni ir tuksnesis, bet Debesu žēlastība ir kā lietus, kas to slacījis”.²⁴

Arī morālteologs *Rabanus Maurus* (776/784–856), Fuldas benediktiešu klostera abats un Maincas arhibīskaps, sekojot, iespējams, Gregora *Moralia*, savā sacerējumā *Enarratio super Deuteronomium* (ap 834) raksta par “mūsu izkaltsušajām sirdīm”, kuras, kad tās apūdeņos “svētā sprediķa” valgme, ļaus “mums” patiesā pazemībā atskārst, ka patiesi ir Vulgātas Psalmotāja Dievam teiktie Dāvida dziedājuma (*canticum*) vārdi: “Dvēsele mana kā zeme bez ūdens [ilgojas; A. L.] tevi” (Ps 142 [143], 6) un tvīkst pēc dievišķās valgmes.²⁵

Doto tēlojumu šeit citētajos piemēros caurvij motīvs par dēstīšanu un slacīšanu (arī apūdeņošanu), kas ir tukšaines pārveides sākums: darītājs ir kāds, kurš

22 Skat. šī raksta pirmo daļu Levāns, Vitoliņš 2024, 49.

23 Skat. iepriekš Arbusow, Römischer Arbeitsbericht, I., Nr. 2, S. 231–232.

24 Gregorius Magnus. *Moralium libri, sive Expositio in librum b[eati] Job. Pars Quarta. Sancti Gregorii Papæ I cognomento Magni Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1878 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 76), col. 9–782, šeit col. 504 (939B), Lib. XXIX, cap. XXV [Rec. XIV] Vers. 26, 50: turpat arī *Super terram absque homine in deserto pluere est verbum Dei gentilitati praedicare* / “Bez cilvēkiem tuksnesī likt lietum izlīt zemē nozīmē sprediķot Dieva vārdu pagāniem”.

25 Rabanus Maurus. *Enarratio super Deuteronomium. B[eati] Rabani Mauri Fuldensis abbatis et Moguntini archiepiscopi Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1851 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. II Latina, 108), col. 837–998, šeit col. 877D, Lib. II, cap. II: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem temporaneam, quia potu sanctae praedicationis irrigamur, cum vera humilitate ariditatem nostri cordis agnoscimus. Unde recte per Psalmistam Deo dicitur: Anima mea, sicut terra sine aqua, tibi.* – Skat. Vulgātas Psalmā 142, 6 rindu: *espandi manus meas ad te / anima mea quasi terra sitiens ad te*, šeit atšķirīgā redakcijā *quasi terra sitiens ad te* (“zeme it kā izslāpusi pēc tevis”).

“dēsta un apūdeņo” (*plantat et rigat*), taču visam kuplot liek Dievs, un kas šajā un citos gadījumos atdarina – kā biežāk izmantoto paraugu – apustuļa Pāvila (*Paulus*) vēstuli korintiešiem (I Cor 3, 7–8).²⁶ Abu pāvesta vēstuļu kontekstā tukšaine pakļaujas darītājam: ja kūrijas vēstuļu autoram šis alegoriskais uzraugs un kopējs iedrošina nešaubities par savu izvēli un sekot kādas pareizas izvēles un rīcības paraugam, pat ja tā liek kā misionāram doties uz Livoniju, tad līdzīgi, piemēram, Ambrozijs (339–397), Milānas bīskaps, savā sacerējumā *De benedictionibus patriarcharum* (ap 387) iesaka fiktīvajam *vir agricola* (zemkopim) atdarināt apustuli Pāvilu, lai būtu kā viņš – *quasi bonus agricola*, kurš zina, ka katram darītājam ir sava loma: “Es dēstīju, Apollo slacīja”, bet Dievs – lika visam kuplot.²⁷

Šis it kā atšķirīgās literārās pieejas ļauj ievērot skaidru lomu sadalījumu: “zemi” (dabu) pārveido, apūdeņo un apsēj zemkopis (apustulis, misionārs), un Dievs liek sējumiem uzdiģt un zaļot. Abām stāstījuma koncepcijām kopīgs ir kristīšanas liturģijas vēstījums par pragmatisko mērķi un ieguvumu – cilvēka dvēseles pestīšanas spirdzinājumu un vienlaikus savas izvēles nekļūdīguma apziņu: valgmes mitrinātā “tava” vai līvu sakaltusī sirds, kad to uzirdina “vārds”, tiek atvērta, lai kļūtu par labi koptu dēstījumu un “piemīlīgu vietu” (*locus amoenus*), kas sniedz “tavai” un viņu dvēselei patvērumu un spirdzinājumu. Bibliskā un baznīctēva Ambrozija iztēlotā pagātne kūrijas autora interpretācijā turpinājas un piepildījās Livonijas 13. gadsimta sākuma “tagadnē”. Šķiet, ka šis kūrijas autors savos dabas pārveides alegoriskajos tēlojumos ir integrējis abas tikko minētās – bibliskās un patristikas – tekstu tradīcijas, tādējādi atgādinot par šo tēlu teoloģiskajām, homilētiskajām un liturģiskajām funkcijām Livonijas sociālo transformāciju kontekstā.

26 Skat. Vulgātas I Cor 3, 7–8: *Itaque neque qui plantat est aliquid neque qui rigat / sed qui incrementum dat Deus / qui plantat autem et qui rigat unum sunt / unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem*. Sal. LUB I/1, Nr. 51, Sp. 54; Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 50; arī Tangl 1894, IV. Formulae, Nr. 9, S. 248–249. – Skat. arī Johnson 2010.

27 Ambrosius. *De benedictionibus patriarcharum*. *Sancti Ambrosii, Mediolanensis episcopi, Opera omnia*. T. I. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1882 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 14), col. 705–728, šeit col. 728 (531A), Cap. XII, 59: *Et inter humeros requiescet, hoc est, inter bonos actus, et opera pretiosa. Nam et supra habes quod Issachar supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola. Quem Paulus imitatus, posuit fidei novella plantaria, ideoque quasi bonus agricola dixit: Ego plantavi, Apollo rigavit*. – Sal. Vulgātas I Cor 3, 4–6: *quid igitur est Apollo / quid vero Paulus / ministri eius cui credidistis / et unicuique sicut Dominus dedit / ego plantavi Apollo rigavit / sed Deus incrementum dedit*.

Autorība un nolūks: Romas kūrījas literārās tēlrades prakse un *loci amoeni* naratīvs Livonijas sociālo un politisko transformāciju kontekstā

Par abu iepriekš minēto 1220. gada aprīļa un decembra Romas kūrījas vēstuļu un to literāro paraugu saturisko sabalšošanu, atgādinot par augstāk teikto, liecina, piemēram, slacīšanas un apūdeņošanas (valgmies ieplūšanas), kā arī augļu un ražas ievākšanas bibliiskie motīvi un to interpretācijas. Pāvesta kūrījā, tāpat arī Honorija III laikā radītās vēstules, kā liecina kancelejas prakse, savā starpā saturiski sabalsojas;²⁸ šo sabalšošanu nosaka gan teksta radīšanas mērķis, gan vēstījuma satura tematiskā specifika un apustuliskās reprezentācijas nolūks, uzrunājot konkrētu mērķauditoriju, gan arī sekojot senākiem kūrījas kancelejā sagatavotiem un reģistratūrā fiksētiem vēstuļu konceptiem un to paraugam. Šeit aplūkoto Honorija III 1220. gada abu vēstuļu satura (diktāta) kompozīcija un leksika ļauj novērot, ka kūrījas autors ir sekojis, kā jau teikts, vairāku paraugu ietekmei.

Paraugu izvēli kūrījas kancelejas praksē noteica ne tikai dokumentēšanas mērķis, bet arī atbildīgā notāra un/vai kanclera palīga iecienītie stila paraugi un favorīti, uztveres musturi, rutīna un individuālā pieredze. Vai sabalšošanās vairāku hronoloģiski tuvu radītu kūrījas vēstuļu satura, stila, kompozīcijas, tēmu un leksikas elementos ļauj identificēt konkrētu kūrījas notāru kā autoru?

Iespējamo atbildi uz šo jautājumu ļauj atklāt kāda interesanta detaļa 1220. gada decembra apustuliskās vēstules *Cum circa novella plantaria* noslēguma protokolā ar *recognitio* un *datum per manum* formulām: “Dots ar Svētās Romas baznīcas vicekanclera *Wilhelmi* roku”.²⁹ Šī norāde, domājot par viduslaiku pāvesta kūrījas diplomātikas specifiku, liecina, ka minētā persona bija vadošā notāru grupā un uzraudzīja kancelejas darbu, konceptuāli sagatavoja un pārbaudīja pergamenta dokumenta saturu. Kūrījas dokumenti ar *per manum* atribūtu Vilhelma jeb Viljelmo gadījumā liecina par to, ka tieši viņš veica visu 1220. gada decembra vēstules diktāta konceptuālo sagatavošanu, kā arī satura sastādīšanas un rakstīšanas darbu.³⁰ Kūrījas vicekanclera amatā Viljelmo bija no 1220. gada februāra līdz 1222. gada aprīlim,³¹ pēc tam, kopš maija, iesvētīts par Modenas bīskapu, turpinot savu darbību kā pāvesta uzticamības persona dažādās jomās, tai skaitā izmeklējot herēzes gadījumus un samierinot konfliktējošas puses

28 Skat., piem., Smith, Thomas W., 2018; Smith, Thomas W., 2017.

29 Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 54: *Datum Lateran(i) per manum Wilhelmi sancte Romane ecclesie vicecancellarii [...]*.

30 Skat. Sayers 1984, 29.

31 Ibidem, 26; Fonnesberg-Schmidt 2007, 173, konstatē, ka Viljelmo vicekanclera pienākumus pildījis jau no 1219. gada decembra.

ne tikai Romā.³² Viņa karjera, pildot kūrijas notāra (*notarius*) pienākumus un, domājams, ilgtermiņā apliecinot savu ietekmi uz kancelejā sagatavoto dokumentu saturu, stilu un tehniskā izpildījuma formu, aizsākās Innocenta III laikā: agrākā dokumentārā fiksācija, kas liecina par Viljelmo klātbūtni, iespējams, vicekancleram pietuvinātā statusā, ir datēta ar 1211. gada februāri.³³

Šī detaļa ir interesanta un svarīga arī tāpēc, ka iepriekš aprakstītā saturiskā, stila un metavalodas sabalšošanās un tādā dokumentu satura koncepcijas atveide un alegorisko tēlu atlase, salīdzinot abas 1220. gada vēstules, ar lielu iespējamību ir Viljelmo autorības rezultāts. Par viņa nepastarpinātu ietekmi, piemēram, arī uz 1224. gada decembrī Romas kūrijā sagatavoto encikliku *Cum is qui secundum* liecina visi augstāk minētie kritēriji un pazīmes: turklāt ar šo vēstuli Honoriji III “visiem” (*universis*) Romas baznīcas garīgajiem prelātiem pavēsta, ka uztic “mūsu pazemīgajam brālim” Viljelmo (*Guilielmus*), Modenas bīskapam, tādā bijušajam kūrijas notāram un vicekancleram, apustuliskā legāta pienākumus Holšteinā, nosauktajos Livonijas apgabalos (*regiones*), Gotlandes un citās salās, lai tādējādi “sētu garīgo, kam laicīgais kalpo” (*spiritualia seminanti temporalia ministrando*).³⁴

Augstāk aplūkotais saturiskās un stila sabalšošanās fenomens ļauj konstatēt šiem tekstiem kopīgo. Uz kopīgo norāda, piemēram, mums zināmā stāstījuma sekvenca un vienlaikus vairāku biblisko motīvu savijuma veidotā alegorija par to, kā “neticīgo siržu cietajā sausumā”, kas līdzinās izkalta tušai tukšainei, ieplūst dievišķās žēlastības straume: *duritie cordium infidelium tamquam terra vaste solitudinis ymbre gratie divine compluta, et nomine sancte predicationis excultu*.³⁵ Tādējādi Viljelmo, pirms nonākdams *in partibus Livonie*, stilizēja sevi apustuliskā Dieva palīga (*minister*, skat. I Cor 3, 4–6) lomā, par ko liecina izvēlētās leksikas biblisko nozīmju nomenklatūra un krāšņā retorika; viņš dodas turp, kur Dievs to sūtījis, lai koptu dēstījumu un

32 Fannesberg-Schmidt 2007, 173, 204–205 et al.

33 Sayers 1984, 29–30.

34 SLVA 2/1, Nr. 109: *Datum Roma / Laterāna, 31.12.1224. Cum is qui secundum, 82.–83. lpp., šeit 82. lpp.: Sane cum in partibus Livonie ac Pruscie duritie cordium infidelium tamquam terra vaste solitudinis ymbre gratie divine compluta, et nomine sancte predicationis excultu, semen uberius Dei feliciter in segelem pullulet, ita quod regiones albe sint iam ad messem, que quidem dante Domino incrementum multa est, operarii vero pauci, expedit, ut alii mitantur illuc metere, quod alii seminarunt, quatinus secundum evangelicam veritatem, qui seminant simul gaudeant et qui metunt.* – Skat. arī LUB I/1, Nr. 69, Sp. 73–75. Šī dokumenta daļēju satura analīzi skat. Thumser 2017, 225–226; arī Fannesberg-Schmidt 2016, 105, 111; Fannesberg-Schmidt 2007, 171–172 et al.; arī Leighton 2024; Leighton 2018.

35 SLVA 2/1, Nr. 109, 82. lpp. – Par *plantatio* un *solitudo* biblisko motīvu šajā Honoriji III vēstulē skat. Fannesberg-Schmidt 2016, 109–110; arī Thumser 2017, 225.

no viņa sagatavotajām kūrijas vēstulēm: poētiskas patētikas vietā, kas uzbur alegoriju tēlus, tiek lietots piezemēts, lietišķi atturīgs valodas stils (*stilus humilis*).

Šādu izvēli noteica izlīguma politiskais mērķis, kas ļautu izbeigt pušu strīdu: tāpēc bija svarīgi dokumentā fiksēt Viljelmo piemēroto praksi – vietas dabā aprakstīt un nosaukt, izmantojot retorikas *descriptio loci* paņēmieni, lai tās var identificēt un lokalizēt vidē; ar *nomina locorum* (ar cilvēku piešķirtiem vietu vārdiem) un lokācijas raksturojuma palīdzību šie objekti kļuva par marķieriem, kas ļāva noteikt radāmās *marchia civitatis* robežas, tātad – noteikt tiesiski determinētu rīcības telpu: teritoriju.³⁹

Legāta uzdevums bija sakārtot juceklīgo, novērst destruktīvo, ieviest skaidrību un panākt izlīgumu par profānajā (dabas) vidē pieejamiem resursiem – zivīm un zvejas vietām, tekošiem ūdeņiem, strautiem un upēm, zāli un ganībām u. c. Utilitāru vajadzību priekšā, kas liek rīkoties Viljelmo racionāli, šķiet, simboliskā ainava atkāpjas. Taču veids, kā dokumentā tiek aprakstīts apgabals Rīgas tuvumā līdz Juglas ezeram, ļauj ievērot, ka dabas vides objektu lokāciju un izvietoējuma virzienu telpā Viljelmo panāk ar specifiska vokabulāra palīdzību: lietu lokācijas īpašības dabā raksturo vietas apstākļa vārdi *augšup* – *lejup*, piemēram, *ubi ripa incipit altius* (“kur upes krasti slejas augšup”) un tad *lejup* no vietas *superius prato* (“augstāk virs pļavas”), tad tālāk “pretī ezeram” un “taisnā līnijā līdz pat laipai pāri strautam”;⁴⁰ līdzīgi turpinot Viljelmo rezumē, ka šādi “izstaigātais” (*procedatur*) un pierakstot fiksētais ir *marchia*, tātad teritorija pilsētas tuvumā, kuru “mēs rezervējam tikai (*tantum*) pilsoņu, svētceļnieku un tirgotāju kopīgai lietošanai, bet ne bīskapam, prāvestam vai [*militie Christi*; A. L.] mestram”.⁴¹

Ja ar šiem valodas *descriptio loci* līdzekļiem varēja raksturot profāno ainavu, tad šie paši vietas raksturu atklājošie palīgvārdi ļāva aprakstīt arī sakrālu vietu vai ainavu. Šajā tekstā – līdzīgi kā Honorija III vēstuļu bibliskajās Livonijas vietu stilizācijās to autors liek Dieva palīgam “zemkopim” (*vir agricola*) pārveidot profāno *locus horribilis* – Viljelmo pats ir darītājs: viņš aprakstot sakārto un harmonizē vietu, radot ne tikai tiesiskus, bet arī retoriskus nosacījumus tās simboliskai uztverei un publisku pretenziju apliecinājumam, kas ļautu leģitimēt tai piešķiramo statusu.

39 Ibidem, 98. lpp.: *Nos igitur rerum, locorum et personarum qualitate diligenter inspecta, dicimus et ordinamus, ut marchia civitatis Rigensis citra Dunam incipiat [...]*. – Par šo praksi, konceptuālajiem nosacījumiem un priekšstatiem par telpu viduslaiku teritoriju izveides politikā skat. Rutz 2018, 63–65, 83–89 u. c.

40 SLVA 2/1, Nr. 122, 98. lpp.: *ubi ripa [Dune fluminis; A. L.] incipit altius [...], relicto superius prato, et de illo angulo procedatur contra stagnum Rodenpois [Juglas ezers] recta linea usque ad pontem rivuli, qui dicitur Pitcorga [jeb Garā upe]*.

41 Ibidem, 98. lpp.: *De predicta autem marchia specialiter reservamus ad communes usus tantum civium, peregrinorum et mercatorum, et non episcopi, prepositi vel magistri [...]*.

Dabas pārveides metaforas un tēli Rīgas bīskapa dokumentos: Romas kūrijas retorikas paraugu ietekme un to atdarināšanas prakses pirmsākumi Livonijā

Pāvestu vēstuļu retorika ļauj atklāt Romas kūrijā radīto dabas vides pārveides biblisko tēlu pārnesi uz Livonijas simboliskās / sakrālās ainavas naratīvu. Savukārt pāvesta legāta Viljelmo dokumentu retorika ar tai specifiskajiem šī reģiona vietu aprakstiem konstituē profāno ainavu Rīgas tuvumā. Simbolisko vides pārmaiņu un reālo vietu īpašības minētajos tiesību tekstos norāda uz vēlamajām un īstenotajām sociālajām, politiskajām un telpiskajām transformācijām, bet lietotie retorikas līdzekļi piešķir tām legimititāti un atgādina par īstenotāju tiesisko statusu, autoritāti un rīcībspēju. Abos gadījumos šie retorikas paņēmieni un stila paraugi tika radīti ārpus Livonijas un formēja uztveri par šo reģionu un tajā iecerētajām vai pirmsākumos esošajām sociālajām un politiskajām pārmaiņām. Legāta dokumenti, kaut arī radīti Rīgā bīskapa katedrālē vai cisterciešu klosterī Daugavgrīvā, iemieso pāvesta kūrijas retorisko praksi.

Romas kūrijā radītie stila, poētiskās izteiksmes un satura paraugi ar tekstu starpniecību ietekmēja dokumentu izgatavošanas praksi Eiropas bīskapijās sevišķi intensīvi kopš 12. gadsimta beigām un līdz pat 13. gadsimta vidum. Šo ietekmi uz lokālo tradīciju raksturo kūrijas paraugu atdarināšana: bīskapu kancelejās tika atdarināts pāvesta dokumentu satura konceptā lietotais formulārs – uzrunas un mērķa argumentācijas u. c. formulas,⁴² kā arī stila un teksta grafiskā iekārtojuma struktūra un burtveidola formas.⁴³ Šī ir tipiska Eiropas bīskapiju kancelejskā prakse,⁴⁴ kas atklājas arī 13. gadsimta pirmās puses Livonijā.⁴⁵

Senākais piemērs, kas norāda uz metavalodas līdzekļu radīta *sakrālās ainavas naratīva* un vietas tēlojuma bibliski liturģiskas interpretācijas klātbūtni Livonijas izcelsmes dokumentu retorikā, ir atrodams Nikolaja, Rīgas bīskapa (*Nicolaus*, 1229/1231–1253), vairākos producētajos tiesību tekstos. Iespējams, ka tas bija mērķtiecīgas rīcības akts, kad pirmais (zināmais) šī bīskapa Rīgā publicētā dokumenta saturs, kas datēts ar 1231. gada 9. augustu,⁴⁶ ļauj konstatēt retorisku sabalsošanos ar pāvesta kūrijas vēstulēs sastopamo poētiku, biblisko motīvu izvēli, vielas izklāsta struktūru un valodas stilu. Mērķis, kura dēļ šis pierādījuma

42 Härtel 2011, 129–130 et al.; Frenz 2010, 186–187.

43 Fees 2023; Fees 2019, 210–213, 225–228, 230.

44 Härtel 2011, 130.

45 Levāns 2012, 8–10.

46 SLVA 2/1, Nr. 168: *Datum* [in Riga], 09.08.1231., 150.–151. lpp.; arī LUB I/1, Nr. 109, Sp. 144–145.

dokuments tika izgatavots, bija īpašs: sava amata pirmo gadu uzsākot, Nikolajs apliecināja, ka saskaņā ar pāvesta legāta Viljelmo 1226. gada lēmumu *super divisione terrarum*, respektīvi, par Livonijas zemju dalīšanas principiem un dalījuma daļu piekritību,⁴⁷ dod un apstiprina Rīgas pilsoņiem kā lēni kristīgai ticībai pievērstās zemes Sāmsalā, Kurzemē un Zemgalē; tāpēc viņš uzrunāja “visus Kristū ticīgos” un ievada protokolā (*arenga*) atgādināja: “Kopš ticības avots, kas savu tecējumu guvis Rīgā, savas straumes (*rivos suos*) vadīja uz dažādiem elkdievības dēļ akliem apvidiem (*provincias*)”, kur pagāni Jēzus Kristus vārdu nebija pazinūši, bet tagad šis avots to turp ir aiznesis. Bīskaps dokumentā turpina, ka nedrīkst aizmirst tos, kuri ar lielām pūlēm nodrošina šī avota plūdumu (*fonti laboribus*), un nedrīkst pamest bez “apūdeņošanas” (*irriguo*) tos, kam tā nepieciešama.⁴⁸

Atpazīstama šī dokumenta naratīvā ir poētiskā stilizācija par vietas pārveidi atbilstoši tiem biblisko motīvu iedvesmotiem retorikas paraugiem par *solitudo* un *nova plantatio*, kurus iepazinām pāvestu Innocenta III un Honorija III vēstuļu piemēros. Šai retorikai bīskapa Nikolaja dokumentā piemīt tā pati komunikācijas funkcija kā pāvestu vēstulēs: valodas tēli piešķir subjekta attiecībām ar vietu sakrālu un liturģisku raksturu. Tādējādi bīskaps pamatoja savas rīcības liturģisko un likumisko pareizību gan kristīgās misijas mērķu, gan tiesiskā pragmatisma, respektīvi, zemes varas kontekstā. Avotu un ūdens straumju metonīmijas, kas piešķir tēlojumam nepārprotami alegorisku nozīmi un skaidrojumu, tādējādi, līdzīgi kā *flores* jeb augu metaforu gadījumā, kalpoja politiskas rīcības – jaunu zemju un to iedzīvotāju iekļaušanai Romas latīņu kristietībā – leģitimācijai: tieši tā, kā dēstījuma jeb *vinea Domini* plestie zari sasniedz jaunas vietas, tā arī avota straumes ieplūst līdz tam vēl svešās. Dokumenta valodas retorika, uzburot Rīgas vietas tēlu un stilizējot to ar piedēvētu īpašību palīdzību par *locus amoenus*, liecina par konceptuāli pietuvinātu pieeju pāvestu vēstulēm jeb, citiem vārdiem, par šo kūrijas tekstu kā paraugu izmantošanu un atdarināšanu.

Ne tikai bīskapa Nikolaja dokumenta retorika ar dabas vides pārveides tēliem un vietas sakrālā rakstura stilizāciju norāda uz pāvesta kūrijā izkoptās valodas un stila estētikas atdarināšanu; arī šī dokumenta satura un pergamenta oriģināla

47 SLVA 2/1, Nr. 127: *Data in Riga*, 11.04.1226., 104.–105. lpp.

48 SLVA 2/1, Nr. 168, 150. lpp.: *Cum fidei fons, exortus in Riga, rivos suos in diversas provincias ydolatria delusas derivaverit, nomenque Domini nostri Iesu Christi, gentibus incognitum, notificaverit; absurdum valde videretur et indignum, ut hii, qui huic fonti laboribus plurimis et expensis non modicis consolationis fomenta prebebant, irriguo privarentur.*

vizuālais ietērps,⁴⁹ atdarinot raksta un atsevišķu burtu grafiskās formas, liecina, ka izgatavotājs ir sekojis pāvesta vēstulei kā modelim. Livonijas dokumentu un tekstuālajā praksē šī bija jauna pieredze. Ar 1231. gada augusta dokumentu Rīgas bīskaps demonstrēja *retorisko un vizuālo pagriezieni* lokālajā varas komunikācijas tradīcijā un izpratnē par savu vietu Livonijas politisko attiecību realitātē. Kādi apsvērumi viņu mudināja šādi mainīt dokumentu kā “vizuālās retorikas”⁵⁰ un publiskās komunikācijas ietekmes rīku, ļauj skaidrot Livonijas vēsturiskais konteksts.

Nikolaja gadījumā, kura ceļš uz bīskapa amatu no kanoniski korektas ievēlēšanas 1229. gada rudenī Rīgā līdz iesvētīšanai 1231. gada pavasarī Romā bija divus gadus ilgs,⁵¹ šādaī retoriski krāšņai stilistikai 1231. gada 9. augusta dokumentā piemīt papildus, proti, politiska funkcija: dokuments un tā *arenga* ir publiskas reprezentācijas instrumenti, un tie atklāj, ka ar to palīdzību producers, nonākot amatā, grib mazināt sava statusa un rīcībspējas leģitimitātes deficītu. Par šāda izteikti labila tiesiskā stāvokļa klātbūtni vēl 1231. gada sākumā liecināja ieilgušais strīds starp Rīgas bīskapijas un Hamburgas arhibīskapijas domkapituliem par bīskapa amata pēctecības kanonisko nodrošinājumu, kas sākās pēc bīskapa Alberta no Bekeshovedes (arī *Buxhöveden*) nāves 1229. gada janvārī.

Romas kūrījā aizsāktā un pāvesta legāta pārstāvja – Balduina no Aulnes – tiešā klātbūtnē šīs lietas apstākļu izmeklēšana noritēja šķietami nesteidzīgi un tādējādi paldzināja Rīgas bīskapa *sede vacante* posmu. Kaut arī pāvesta kūrījas spriedums atzina Rīgas domkapitula rīcības un Nikolaja statusa kanonisko leģitimitāti, divu gadu laikā akumulētā nedrošība atstāja garu ēnu uz viņa vietu, statusu un autoritāti Livonijas politisko attiecību tīklojumā. Ja jaunais bīskaps ar sakrālās ainavas radītāja retorikas palīdzību pozicionēja sevi kā kristīgās misijas Livonijā vadītāju, tad Rīgas domkapitula kanoniķi, kuri radīja dokumenta saturu un to izgatavoja, demonstrēja savu spēju nodrošināt politisko pārveides procesu kontinuitāti Livonijas zemes varas konkurences un krīžu apstākļos.⁵²

49 Rīgas bīskapa Nikolaja pierādījuma dokumenta oriģināls, *Datum* [in Riga], 09.08.1231., glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā, 8–3a–21, skat. fol. 1v.

50 Skat. Härtel 2011, 263.

51 SLVA 2/1, Nr. 165: pāvests Gregors IX apstiprina Nikolaju Rīgas bīskapa amatā. *Datum* Roma / Laterāna, 08.04.1231., 146.–147. lpp. Skat., piem., Jähnig 2001, 648; Selart 2007, 477–478; arī Selart 2014; Selart 2018, 189–192. – Tepat jāpiemin, ka bīskapa Nikolaja personai, kurš amatā tika ievēlēts, vēl esot kanoniķim Magdeburgas Sv. Marijas premonstriešu dibinājumā (*Prämonstratenserstift St. Marien in Magdeburg*, 1129), un viņa episkopātam vēstures zinātnē līdz šim ir veltīta nepietiekoša uzmanība.

52 Skat. Levāns 2012, 18 u. c.

Ūdens un zemes auglības motīvi Livonijas dabas pārveides un sakrālās ainavas naratīvā: pagātnes tēlojuma literārās stratēģijas un izteiksmes meklējumi Rīgas domkapitula politiskajā retorikā

Rīgas domkapitula kreatīvais potenciāls izpaudās ne tikai 1231. gada un citu bīskapa Nikolaja amata laikā radīto dokumentu retorikā un literārajās stilizācijās. Ļoti iespējams, ka tieši domkungi nepastarpināti ietekmēja arī “Livonijas hronikas” (*Chronicon Livoniae*), kuras autorība tradicionāli tiek pierakstīta kādam hipotētiskam Heinriham, latviskotam par Indriķi, satura koncepciju, kompozīciju, stilu un metavalodas līdzekļu izvēli. Šīs hronikas saturs, kas varētu būt radīts neilgi pirms vai ap 1250. gadu kā Livonijas nesenās pagātnes tēlojums,⁵³ atklāj izteiksmīgus *locus amoenus* un *locus terribilis* vietas stilizāciju piemērus.⁵⁴

Uz saturisku un intencionālu sabalsošanos, piemēram, ar bīskapa Nikolaja 1231. gada dokumentu norāda fragments hronikas epizodē, kas tēlo bīskapa Alberta ierašanos savā diecēzē (tikai!) otrajā viņa amata konsekrācijas, tātad, 1200. gadā un vietas izraudzīšanos katedrālpilsētai: pirms bīskaps devās prom (*ante exitum*), līvi esot viņam parādījuši šādu vietu, ko “viņi” dēvē par *Riga*.⁵⁵ Tālākās šī stāsta epizodes sekvences rāda, ka autors, izmantojot fonētiskā, respektīvi, vietas vārda skanējuma raisītas asociācijas, ar etimoloģijas palīdzību⁵⁶ skaidro tā simbolisko nozīmi: šādi vieta esot nosaukta, vadoties, iespējams (*vel* [...] *vel*), no vārda skanējuma burtiskā uztvēruma pēc Rīgas ezera (*a Riga lacu*) nosaukuma, bet varbūt pēc tā, “kā tā [tiek; A. L.] apūdeņota” (*quasi irriguam*); un autors skaidro – “jo tā ir apūdeņota no apakšas un apūdeņota no augšas”, un turpina – šajā vietā ūdens ieplūst (*locum* [...] *irriguum inferius*) no apakšas, “jo tā mirkst ūdeņos (*aquis*) un mitrina, apūdeņojot (*irrigua*) ganības”. Ar šādu vietvārda etimoloģijas interpretāciju hronists netieši atzīstas, ka nezina šī *nomen loci* nozīmi.

53 Hronikas sarakstīšanas laiks tradicionāli tiek datēts ar 1225./1227. gadu, kurā notika Sāmsalas (*Osilia*) pamatiedzīvotāju pakļaušana un pievēršana Romas latīņu kristietībai un kas ir noslēdzošā šī apjomīgā pagātni aprakstošā naratīva epizode. *Chronicon Livoniae* satura analīze uzrāda diezgan daudz indikāciju, kas ir pretrunā ar šādu datējumu. Tāpēc ir pamats pieņemt, ka hronikas teksts varētu būt sacerēts pēc Rīgas bīskapa Alberta nāves 1229. gadā kā atbilde uz vairākām politiskām un institucionālām krīzēm laikā pirms 1250. gada. Šī naratīva autors varēja būt kāds no Rīgas domkapitula kanoniķiem. Skat. Levans 2020, 26.

54 Skat. Nielsen 2011, 161–162, 170–174; arī Undusk 2011; Leighton 2022, 37; ar norādēm uz bibliisko motīvu, valodas stila un leksikas aizguvumiem Arbusow 1951, 109–117 et al.

55 HCL IV 1–2 un 5, p. 13–14.

56 Skat. Curtius 1993, 486.

Nākamajā sekvencē viņš atklāj vietas vārda slēpto mistisko nozīmi un dara to saskaņā ar *sensus anagogicus*, tātad ar viduslaiku bibliskās tekstu eksegēzes jeb interpretācijas metodes palīdzību, kas ļauj atvērt tā slēpto un eshatoloģisko vēstījuma nozīmi. Lasītājs uzzina, ka šajā vietā “grēkojušajiem tiek dota pilnīga grēku piedošana (*remissio*) un ar to atbilstoši viņi gūst veldzējumu augšā (*irriguum superius*), kas ir debesu valstība (*regnum celorum*)”. Autors, sekojot Vulgātas apustuļa Pāvila vēstulē korintiešiem teiktajam (I Cor 3, 6), turpina skaidrot, ka, iespējams, no šīs vietas ticības mistiskā valgme plūst turp, kur atrodas tukšaines sausums: *Riga nova fide rigata* / “Rīga ir jaunajā ticībā slacīta”, un “tāpēc (*quia*) pagāni, kas visapkārt, no tās tiek mērkti svētajā kristības avotā” (*sacro baptismatis fonte rigantur*).⁵⁷ Ar šīm ūdens īpašības aprakstošajām metaforām autors izceļ vietas sevišķo – sakrālo un mistisko – raksturu un tādējādi stilizē Rīgu par Debesu Jeruzalemi (*Ierusalem coelestis*), kas savukārt ļauj paaugstināt jauno bīskapa *pilsētu* par zemes – topošās Livonijas – sakrālo centru un mistiskas Dieva pieredzes vietu.⁵⁸

Hronikas kompozīcija ļauj ievērot, ka anonīmais autors vairākkārt atkārtoti šo vārdspeles tēlu tādos kontekstos, kuru fokusa tēma ir kristīšanas tiesiski ambivalentais raksturs, piemēram, stāstot par ugauniešu un sakaliešu “pagānu” kristīšanu, kas, domājams, datējama ar 1215. gadu: šo stāstu autors sāk ar ritmizētu frāzi – *Roma dictat iura, Riga vero rigat gentes*.⁵⁹ Savukārt epizodē par sāmsaliešu (*osiliani*) kristīšanu, kuras fināls tiek datēts ar 1227. gada sākumu, hronists liek lasītājam atklāt notikušā episko raksturu: viņš to panāk ar bibliski liturģiskas leksikas piesātinātu tēlojumu un sasniedz narācijas emocionāli patētisko kulmināciju, kas ļauj noslēgt hronikas kompozīciju ar himnisku *gesta episcopi* (bīskapa darbu) slavinājumu⁶⁰ un pantmērā darinātu formulu – *Gentes fonte rigant, fletibus ora rigant*, tā atdarinot dzejnieka Ovidija liriskas motīvu.⁶¹

Pārvērtības, par kurām anonīmais autors vedina domāt, rada ūdeņu plūdma mistērija: tās notiek saskaņā ar dievišķo žēlastību un transformē vietas un

57 HCL IV 5, p. 14.

58 Howe 2002, 214; Markus 1994, 258; arī Classen 2010, 1568; par Livoniju skat. Levans 2001, 58–62.

59 HCL XIX 7, p. 132: “Roma dod tiesības, bet Rīga slaka pagānus.” Turpat tālāk teikts, ka “no Rīgas uz Sakalu un Ugauniju ir sūtīti” (*a Riga missi*) divi misijas priesteri, kuri šos apgabalus mērcēja “svētajā avotā” (*sacro fonte rigantes*), un tādējādi viņi aicina slacītos jeb mērcētos uz “mūžīgo dzīvi” (*ad vitam invitant eternam*).

60 Ibidem, XXX 6, p. 221–222; par HCL žanra kompozīcijas pietuvinājumu *gesta episcoporum* tipoloģijai skat. Markevičiūtē 2020, 194–197.

61 HCL XXX 5, p. 221: “Avotā viņi [rīdzinieki / *Rigenses*; A. L.] mērcē pagānus, asaru strauvēs viņi mērcē seas.” Uz Ovidija *Metamorphoses* 11, 419 atdarināšanu norāda Arbusow 1951, 106.

cilvēkus, kas nonāk saskarsmē ar to; netīrais tiek attīrīts, grēkojušais atbrīvots no grēka, neauglīgais pārtop auglīgā, izslāpušais remdē slāpes, sakaltušais sāk zaļot. Šādi inscenēts Livonijas pagātnes tēlojums ļauj ievērot, ka hronikas autoram ir tuvs un stilam raksturīgs izteiksmīgi veidots veldzējoša un plūstoša ūdens motīvs,⁶² lai tādējādi uzsvērtu kristīšanas liturģiskā konteksta klātbūtni cilvēku un dabas vides attiecībās: avots (*fons*), kas var būt tikai ūdens un kura valgme liek zaļot ganībām, ir vienlaikus kristīšanas metonīmija.⁶³ Ja vieta (*locus*) ir auglīga un dāsna, tad tā iegūst *terra fertilis* retorisko kvalitāti un ļaujas, sekojot bibliskās un antīkās poētikas paraugiem, literārai stilizācijai par sakrālu telpu:⁶⁴ šādai vietai piemīt, pateicoties auglību un harmoniju aprakstošām īpašībām, *locus amoenus* kristīgās interpretācijas piešķirtais raksturs – tā ir patvēruma un jauna sākuma, miera un mierinājuma pieredzes vieta gan dievbijīgam kristietim, gan katehumenam (jaunkristītajam), bet Livonijas sakrālajā un profānajā ainavā tā pozicionējas kā dievišķas hierofānijas pieredzes vieta, un tāda ir bibliskā Apsolitā zeme (*terra promissionis*).⁶⁵ Šī vieta, pateicoties auglību dodošam dāsnumam, ne tikai nodrošina cilvēku un dzīvnieku fiziskai iztikai vajadzīgo, bet atklājas kā pāreja uz *regnum celorum*, no kurienes dvēselē pestītais ieraudzīs Debesu Jeruzalemi.

62 Skat. Arbusow 1951, 62, 121–122 et al.; arī Kaljundi 2004, 5–7.

63 Par avotu kā biblisku motīvu kristīšanas (*fons* un *baptisma*) kontekstā skat., piem., Sonne de Torrens 2024, 106–107, 110–113 et al.

64 Par *terra fertilis* motīva interpretāciju, kurai piemīt *locus amoenus* īpašības un kas savukārt iemieso *terra promissionis*, resp., “apsolitās zemes” mistiski sakrālo raksturu, skat. Vulgātas epizodi par Mozu, kurš izved izraēļus no Ēģiptes uz “auglīgu un plašu zemi”, kur “piens un medus plūst”, Exodus 3, 8: *et educerem de terra illa [Aegyptium; A. L.] in terram bonam et spatiosam / in terram quae fluit lacte et melle*. Par *terra fertilis* un *locus amoenus* motīviem Ovidija un Vergilija vides pārveides poētikā skat., piem., Fluhrer 2023, 203–205, 211. Šādu tehnisku paņēmieni izmanto *Chronica Slavorum* (ap 1212/1214) autors Arnolds no Lībekas, kurš Livonijas kristīšanai savas hronikas V 30 pievērsies izteikti detalizēti un Rīgas vietas aprakstu ietērpis, līdzīgi kā HCL autors, krāšņā alegorijā: [...] *fundata est sedes episcopalis in Livonia a venerabilis viro Meinardo, intitulata patrocinio beate Marie, in loco qui Riga dicitur. Et quia idem locus beneficio terre multis bonis exuberat, nunquam ibi defuerunt, Christi cultores, et novelle ecclesie plantatores. Est enim eadem terra fertilis agris, abundans pascuis, irrigua fluviiis, satis etiam piscosa et arboribus nemorosa*. Arnold von Lübeck. *Chronica Slavorum*. Hrsg. von Johann Martin Lappenberg. [*Historici Germaniae saec(uli) XII*]. Hrsg. von Georg Heinrich Pertz. Hannover 1869 (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, 21), S. 100–250, šeit S. 211. Citētā fragmenta stilistika un vokabulāra izvēle, protams, liek pamanīt līdzības un sakritības ar HCL IV 5. Šo tekstu salīdzinoša padziļināta vēsturiska analīze līdz šim nav veikta. – Skat. Arbusow 1951, 108–109; arī Kaljundi 2004; Kaljundi 2008; Leighton 2022, 25, 37–38.

65 Skat. Tamm 2016, 20–25.

Ja ar šādi stilizētu un savas hronikas kompozīcijā⁶⁶ iekļautu *locus amoenus* epizodi autors, kā iepriekš teikts, seko Rīgas domkapitula kopš 1231. gada iedibinātai kancelejas praksei, kuru raksturo kanonisko rīcības leģitimitāti aprakstoša biblisko tēlu izvēles stratēģija, un ja viņš atdarina pāvesta kūrījas vēstuļu retorikas paraugus, tad šādā veidā vēstures naratīvs tika apzināti pietuvināts senai Eiropas literārai tradīcijai. Tādējādi pamanāma ir hronikas autora radītā vietas tēla saturiska un konceptuāla sabalšošanās arī ar iespējamām un hipotētiskām, hronoloģiski senākiem paraugiem, kuros *terra fertilis* un *terra promissionis* motīvi kalpo kristīgās misijas radīto sociālo transformāciju bibliskam un kanoniski institucionālam pamatojumam.

Par šādu literārās stilizācijas tēlrades praksi kanonisku un liturģisku pārmaiņu kontekstā liecina piemēri, kas atrodami ļoti dziļā Eiropas literārās tradīcijas slānī,⁶⁷ kam pieder daudzi izteiksmīgi un ietekmīgi teksti: saturiska un konceptuāla sabalšošanās ar *Chronicon Livoniae* autora sacerēto kristīgās misijas pirmsākumu tēlojumu (epizodē IV 1–5) ir saklausāma, lasot, piemēram, Ambrozija teoloģisko sacerējumu *De patriarchis* (ap 387/388), kas veltīts biblisko tekstu ekseģēzei un kurā dievišķās “augšāmcelšanās žēlastība” sauc “ciltis” pie sevis kā “treknās un auglīgās zemes”,⁶⁸ vai arī ievērojamā intelektuāļa Pjēra (*Petrus Cellensis*, arī *de Cella*, ap 1115–1183), Reimsas Sv. Remigija benediktiešu klostera abata (1162–1181),⁶⁹ 1178. gada februārī rakstīto vēstuli,⁷⁰ kurā sveicina Absalonu, Roskildes bīskapu, ar iesvētīšanu Lundas arhibīskapa amatā (līdz 1201)

66 Par viduslaiku hronikas žanra un kompozīcijas specifiku, it sevišķi *Chronicon Livoniae* gadījumā, skat., piem., Markevičiūtē 2020, 191–197.

67 Skat., piem., Johnson 2010; Smith, James L., 2017.

68 Ambrosius. *De patriarchis*, 6, 31, p. 142 (E): *Itaque ut ad resurrectionis suae gratiam uocaret gentes, ipsa est enim pinguis et fertilis terra, quae fructus generat aeternos, fructus centesimos et sexagesimos, subiecit umerum suum ad laborandum, subiciens se cruci, ut nostra peccata portaret* / “Lai aicinātu ciltis pie viņa [Kristus; A. L.] augšāmcelšanās žēlastības, jo tā ir šī treknā un auglīgā zeme, kas rada mūžīgos / nezūdošos augļus, simt un sešdesmit [dažādu] augļu, viņš lieca ar darbu savus plecus, [un] atdodot sevi krustam, lai nestu mūsu grēkus.”

69 *Petrus Cellensis* no Montjē la Seles benediktiešu abatijas (*Abbaye de Montier-la-Celle*), abats kopš apm. 1145.

70 LUB I/1, Nr. 7: *Petrus, abbas sancti Remigii* [sine loco et dato], Sp. 8–9, hier Sp. 8: *Rigavit, quod ipse plantavit, nec sufficit rigare, nisi adieceritis et nova plantare. Deus itaque incrementum dabit, nec erit utriusque vestrum labor inanis* [...]. Autors seko Vulgātas apustuļa Pāvila vēstulei korintiešiem I Cor 3, 6. Skat. arī šīs vēstules jaunāko edīciju *The Letters of Peter of Celle*. Ed. by Julian Haseldine. Oxford and New York: Oxford University Press, 2001, Nr. 105, pp. 424–426, here p. 424, kas piedāvā precīzētu datējumu: 1178. gada februāris. – Skat. arī Leighton 2022, 25, taču 55. atsaucē ar kļūdainu norādi uz šīs vēstules edīciju LUB I/1.

un atgādina, ka, uzņemoties baznīcas un kristīgās misijas pienākumus, jāzina: “Viņš mērcēja ūdenī, ko pats bija dēstījis”, taču par maz būs ar mērķšanu, ja “jūs nevairosiet jaunos dēstus”.

Saturiski un konceptuāli šai dabas pārveides poētikai pietuvinātas ir priestera Helmolda⁷¹ *Chronica Slavorum*, kas sarakstīta starp 1163. un 1172. gadu,⁷² un Arnolda no Lībekas hronika.⁷³ Biblisko zemes auglību aprakstošie retoriskie tēli šo hroniku naratīvā⁷⁴ sabalsojas ar Livonijas anonīma sacerētājiem dievišķā pieredzes vietu tēlojumiem, kuros saklausāms un literāru konvenciju kodējumā izteikts aicinājums un apsolījums no tālienes svešumā atnākušajiem, tātad tiem, kuri “kops un mērcēs”: tieši apsolījums kalpo šo Dieva “aģentu”, apustuļa vēstules korintiešiem (I Cor 3, 6) pietuvinātā izpratnē, izvēles un rīcības – vietas pārveides – leģitimitātes pamatojumam.

Ja droši ir zināms, ka Helmolda teksts kalpoja Arnolda hronikai kā stāsta vielas, stila, leksikas un tēlrades paraugs,⁷⁵ tad ir pieļaujama tieša pēdējās ietekme uz Rīgas domkapitula interesēs tapušo *Chronicon Livoniae*, kas vērojama atsevišķos satura un kompozīcijas elementos, bet pagaidām vēl nav pierādāma.⁷⁶ Šie dažādos laikos radītie pagātnes naratīvi ir lasāmi kā kultūras diskursi, kuros kristīgajai misijai un sociālai, tātad arī politiskai pārveidei atvērtā varas attiecību vide un vietas tiek raksturotas ar *terra fertilis* un *terra promissionis* motīvu

71 Helmolds, *Helmoldus presbyter Bozoviensis*, kopš apm. 1134. gada piederēja Zēgebergas Sv. Augustīna kanoniķu konventam (*Segeberg*) Holšteinā, vēlāk uzturējās Neimīnsteres (*Neumünster*) konventā, bet sākot ar apm. 1156. gadu Bosavas (*Bosau*) draudzes baznīcas priesteris, arī Holšteinā, miris pēc 1177. gada.

72 Helmoldi presbyteri Bozoviensis / Helmolds von Bosau *Chronica Slavorum*. Bearb. von Bernhard Schmeidler. 3. Aufl. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1937 (*Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, [32]).

73 Skat. 64. atsauci šajā rakstā.

74 Šādi topoi lasāmi Helmold, *Chronica Slavorum*, I 57, p. 111: stāstā par *Edificatio civitatis Lubicanae* (Lībekas pilsētas dibināšanu) Holšteinas grāfs Ādolfis [ap 1143] aicinājis svešiniekus nākt ar visu, kas tiem pieder, lai iegūtu pārpilnību sološu zemi – *accepturi terram optimam, terram spaciosam uberem fructibus, redundantem pisce et carne et commoda pascuarum gratia*; aicinātie ieradās Vagrijā (*Wagrien, Holstein*) un saņēma “apsolīto zemi” – *possessuri terram, quam eis pollicitus*. Līdzīgi arī hronikas I 12 par Šlēsvīgu, kas raksturota kā *terram spaciosam et frugibus fertilem* un kurā tiks dibināta jauna baznīca (p. 24), un I 88 par slāvu obodritu “cilts” kristīšanu un Raceburgas bīskapijas izveidošanu [ap 1160] teikts, ka vieta esot laba baznīcas dibināšanai, plaša un augļiem bagāta *terram spaciosam, fertilem frumento* (p. 174). – Par vēsturisko hronikas kontekstu skat. Scior 2002, 188, Anm. 250–251.

75 Scior 2002, 142–146.

76 Par šādas saturiskas, stilistiskas un konceptuālas sabalsošanās vērojumiem izteikušies Arbusow 1951, 108–109; arī Kaljundi 2004; Kaljundi 2008; Jezierski 2015; Markevičiūtē 2020, 192–196.

palīdzību. Livonijas autora komponētais tēlojums, domājot par hronikas teksta retoriskajām un liturģiskajām funkcijām un iekļaušanos Eiropas 12.–13. gadsimta homilētikas tradīcijā, noskaņo lasītāju uz eshatoloģisko zīmju un norāžu klātbūtnes saklausīšanu tagadnē un pagātnes stāstā: kristīgās misijas epizodes Livonijā, atklājot un skaidrojot to slēpto spirituālo nozīmi *sakrālās vēstures* kontekstā, tiek interpretētas kā apokalipses tuvuma liecības.⁷⁷

Hronikas fragments IV 5 ar *riga – irrigua – rigat* vārdspēli un arī citi minētie piemēri ar ūdens un slacīšanas/mērcēšanas, kā arī apūdeņošanas motīviem alegoriskajos dabas vides un vietas pārveides tēlojumos liek ievērot sociālo (vēsturisko) kontekstu: bīskaps ieradās savā diecēzē, lai atsāktu pārtraukto kristīgās misijas darbu un atjaunotu baznīcas institucionālo ietvaru, taču viņa rīcībā nebija nepieciešamo tiesisko resursu un politikas ietekmes rīku. Epizode ar Rīgas vietas “ierādīšanu” un tās spirituālo transformāciju nepārprotami ļauj saskatīt bīskapa katedrālpilsētas sakrālā centra statusa ambīcijas un paaugstinātas pretenzijas Livonijas zemes varas kontekstā. Dabas un vietas pārveides retorika arī *Chronicon Livoniae* gadījumā atklāj autora nodomu un minēto epizožu komunikatīvo funkciju, un proti, mazināt hronikā tēlotā bīskapa Alberta statusa un rīcībspējas, kā arī kristīgās misijas – zemes varas kontekstā – radīto sociālo, politisko un telpisko pārmaiņu leģitimitātes deficītu.⁷⁸

Par līdzīgu situāciju atgādina bīskapa Nikolaja 1231. gada dokuments, kura ievadošajā protokolā (*arenga*) lietotās ūdens un apūdeņošanas metaforas sabalsojas ne tikai ar hronikas fragmenta IV 1–5 stila paņēmieniem un leksikas pazīmēm, bet arī stāsta sižetisko un koncepcijas risinājumu: abi teksti – dokumentārais un pagātnes naratīvs – ir kolektīvās krīzes apziņas radītas verbālas reprezentācijas, kuru autori sekoja literāriem musturiem un konvencijām. Šāda teorētiskā pieeja un poētisko tēlrades formu analīze ļauj šo hroniku skatīt plašākā Eiropas un Rīgas domkapitula iedibināto literāro tradīciju kontekstā: *Chronicon Livoniae*, kuras konceptuālie paraugi ir rodami šajās tradīcijās, ir pragmatisku izvēļu performatīvs, kas konstituē tekstos sevi reflektējošu un atpazīstošu kopienu (*textual community*).⁷⁹

Hronika viduslaikos bija to “patērējošo” kopienu līdzsvarojošs un stabilizējošs līdzeklis gadījumos, ja tās pieredzēja savas rīcības seku leģitimitātes deficītu un savu politisko identitāti formēja kristīgās misijas, teritoriju izveides, pārvaldes

77 Skat. Undusk 2011, 46, 66–69; par vērojumiem Eiropas, it sevišķi Skandināvijas 12.–13. gadsimta tekstuālo un ikonogrāfijas avotu materiālā skat., piem., Jürgensen 2021, 411–420.

78 Skat., piem., Howe 1997; arī Jensen, Kurt V., 2013; Jensen, Carsten S., 2016.

79 Par šādu viduslaiku kolektīvās atmiņas tekstu jeb pagātnes naratīvu funkciju skat., piem., Riches 2007, 7–8.

institūciju un šo procesu dalībnieku atšķirīgo interešu uzspriegoto attiecību kontekstā. Tāpēc simbolisku ainavu un vietu imaginācijām, kur gūt harmonizējošu prāta un dvēseles veldzējumu, bija sociāla orientiera loma, kas pacēla kopienas gaidu horizontu. Hidroloģiskā cikla jeb cilvēciskā un dievišķā komunikācijas gaidās, ko hronikas autors komponē, vispirms tiek atdzīvīnāta vide un veldzētas ganības. Dabas atdzīvīnāšana un atveldzēšana uzrāda dievišķu žēlastības aktu kā dāvanu un nolūku, kur cilvēka labklājība ir daļa no dievišķā plāna. Šī dabas spirdzinājuma nākamā forma ir cilvēka dvēsele, kas ūdeni dara par spirituālas higiēnas līdzekli. Bīskaps šai kontekstā iegūst ne tikai šo procesu uzrauga, bet arī spirituālā *medicus* lomu.

Valgmi sniedzoša apūdeņošana, kuras stāvokļus un kustības autors apraksta, ir nevis pasīva vienvirziena plūsma no augšas uz leju, bet gan spēks, kas aktīvi velk pie sevis atpakaļ tos, kuri kā grēcinieki attālinājušies. Taču šī atkalapvienošanās prasa rūpīgu darbu un kopšanu līdzīgu kā dārzā un zaudētās Ēdenes atkārtotos meklējumos savā dvēselē.⁸⁰ Šī cikla noslēdzošā atgriešanās, protams, nenotiks Ēdenē, bet gan *civitas dei* Rīgā. Dievs bija cilvēcei iecerējis dzīvi dārzā, taču beigu galā cilvēks iegūst pilsētu, un tas ir vairāk par vienkāršu atgriešanos Dieva paradīzē. Cilvēks ir līdzdarbojies tās īstenošanā, pretstatā pirmsgrēkā krišanas gatavajam dārza ideālam.

Livonijas anonīmais autors, kurš reprezentē Rīgas domkapitula personu loku, ir radījis savu tēlojumu par reālu ģeogrāfisku vietu, kurā īstenojas viņam un pārstāvētajai kopienai (domkapitulam) eksistenciāli un pragmatiski svarīgi notikumi. Ar tekstuāliem līdzekļiem šī konkrētā vieta tiek radīta prāta sakārtotā ainavā, virtuālā konstrukcijā, kas apmierina ideoloģiskas nepieciešamības gan individuālā, gan politisko lojalitāšu mērogā.

Nobeigums: *locus amoenus* tēla retoriskās un sociālās funkcijas 13. gadsimta pirmās puses Livonijas un Eiropas politiskajā komunikācijā, vērojumi un secinājumi

Dabas pārveides naratīva detalizēta analīze Romas kūrijas un Rīgas domkapitula 13. gadsimta pirmās puses tekstuālajos avotos atklāj, sekojot šajā rakstā postulētajiem izpētes jautājumiem,⁸¹ ka cilvēka darbības neskarto vai profāno vidi var mainīt un piemērot sociālajām gaidām ar literāro struktūru un tēlu palīdzību, piešķirot tai citu nozīmi un funkciju, fiziski nepieskaroties. Šis naratīvs ir veids

80 Skat. Smith, Thomas W., 2017, 52, 54.

81 Levāns, Vītoliņš 2024, 42.

jeb tehnika, kas transformācijas dabas vidē interpretē kā transcendentālu pieredzi, kuru, mainoties nozīmēm, izsaka kā metaforu un metonīmiju, lai pamatotu izmaiņas topošās Livonijas varas attiecību un ietekmes sociālajā un telpiskajā izkārtojumā. Materiāla analīze ļauj secināt, ka šis dabas pārveides naratīvs rada ainavu kā tekstuālu un literārās konvencijās balstītu konceptu, kas atbilst kādas, mūsu gadījumā – Romas latīņu baznīcas tekstu un Eiropas literārās tradīcijas formētas – kultūras paradigmas determinētai “skatīšanās manierei” (*way of seeing*).⁸² Jebkura šāda ainava ir simboliska mentāla konstrukcija ar sociāli un hierarhiski organizētu struktūru. Romas kūrijas tekstu politiskajā retorikā un dabas pārveides naratīvā īpaša loma ir *locus amoenus* tēlam, kas konstituēja Livonijas sakrālo ainavu kā simbolisku un liturģisku realitāti.

Livonijas dabas literārās stilizācijas un metavalodas līdzekļi, kas darināti atbilstoši *locus amoenus* tēla koncepcijai, pāvesta kūrijas tekstos ir aizgūti no biblisko motīvu repertuāra, 12.–13. gadsimta vēstuļu diktāta piemēru, homilētikas, patristikas un liturģijas tekstu paraugiem. *Locus amoenus* bija antīkajā tekstu tradīcijā formējies literārs motīvs, kas saglabāja parauga funkciju viduslaikos un kam sekojot varēja iegūt citu realitātes – dabas vides – inscenējumu kā sociālās komunikācijas skatuvi. Korekcijas, ko piedāvāja pāvesta kūrijas 13. gadsimta sākuma teksti, mainīja *locus amoenus* antīkajā literatūrā iedibināto naratīva paradigmu: ja antīkās literatūras tradīcijā ‘piemīlīga vieta’ ir cilvēka darbības neskarta un tās “radītājs” ir “daba”, tad viduslaiku kristīgā literārā tradīcija un Romas kūrijas interpretācija liek ieraudzīt, ka to rada Dievs un viņa palīgi, kas pārveido pirmatnējo (mežonīgo). Šiem, piemēram, Romas kūrijā sacerētājiem literāri tekstuālajiem tēlojumiem nenoliedzami piemīt stilistiska un stāstnieciska elegance.

Kūrijā izkoptās *ars dictandi* konceptuālās rakstīšanas tradīcijā, radot dokumentus specifiski orientētai komunikācijai, šie dabas raksturojumi tika iekļauti tiesību tekstu formulārā, kas izteikumiem piešķīra kūrijas rīcību leģitimējošu funkciju. Atbilstoši kūrijas tekstos izkoptajam stilam (*stilus curialis*) dabas pārveides sižeti kļuva par specifisku nozīmju nesējiem un tika lietoti, saglabājot tiem antīkās poētikas un bibliskajā tradīcijā piešķirto simbolisko raksturu.

Pāvesta kūrijā radītājās vēstulēs *locus amoenus* leksika atklāj, ka tā aizgūta galvenokārt no Vulgātas, daļēji atdarinot tās tekstos izmantoto valodas izteiksmes stilu; turklāt šis atdarināšanas process ir noticis pēc tādas analogijas, kā dzejas autori 12.–13. gadsimtā radīja tēlus un motīvus, atdarinot Vergilija un Ovidija dzejas paraugus. Viduslaiku literārajā un retoriskajā tradīcijā *locus amoenus*, kurā šī “objekta” *res* un *proprietas* nomenklatūra ieguva citas īpašības un Vergilija

82 Cosgrove 1985, 55.

bukoliskās “ainavas” un ‘piemīlīgās vietas’ metaforas aizstāja ar biblisko motīvu un leksikas nozīmēm, pieredzēja radikālu izpratnes maiņu.

Pāvestu Innocenta III un Honorija III kūrījas tekstos ap 1199./1200.–1225./1226. gadu topošā *Livonia* tika konceptualizēta kā sakrāla ainava ar bibliskās un homilētiski liturģiskās poētikas izteiksmes līdzekļu palīdzību; šai “ainavai” piemīt specifiskas, taču visumā tipiskas īpašības: šī Livonijas “ainava” ir iedomāta un metafiziska, tās sākotnējā “topogrāfija” nav konkrētu un vārdā nosauktu vietas objektu; tikai pakāpeniski, sākot ar apmēram 1208. gadu, mēs ieraugām Romas perspektīvas tvērumā atsevišķas vietas (*loci*) kā bibliski stilizētu kristīšanas vai martīrija notikumu skatuves. Šādā izpratnē Romas kūrījas teksti kā Livonijas sakrālās ainavas un *loci amoeni* naratīva paraugi tika atdarināti Rīgas bīskapa kancelejā kopš apmēram 13. gadsimta 30. gadu sākuma.

Sakrālā ainava, kā rāda analizētie avottekstu piemēri, ir spirituāla realitāte. Tā bija simboliskās komunikācijas līdzeklis un vienlaikus poētiskas izteiksmes forma, ar kuru samērā precīzi gan indivīdi, gan institūcijas spēja izteikt kopienas gaidas; šīm gaidām atbilda kolektīva motivācija, ka ar poētiskās tēlrades un tekstu palīdzību tiks leģitimēti publisku un/vai individuālu izvēļu orientieri un rīcības sekas. Tāpēc, vērojot toposa *locus amoenus* kreatīvo lietojumu 13. gadsimta dokumentārajos tekstos, ir jāsecina, ka ‘piemīlīga vieta’ konceptualizē un konstituē – arī Livonijas gadījumā – sakrālo ainavu. Tieši tāpēc mēs varam pietuvoties šādu intelektuālo konstrukciju izveides nolūkam un tehniskajiem (stāstnieciskajiem) paņēmieniem un atklāt, ka viduslaiku autori Livonijas *loci amoeni* konstruē pēc nosacīti vienkārša mustura: tās ir vietas, kurp dodas cilvēks, sekojot dievišķam nodomam, un sadarbībā ar Dievu transformē tukšaini (*solitudo*) vai *terra fertilis* par *nova plantatio*, kam piemīt *locus amoenus* īpašības. Sakrālo ainavu tāad rada kreatīva iztēle un piepilda ar *loci amoeni*. Par *locus amoenus* varēja būt vai kļūt *ecclesia* kā mistiska kopiena, kas savu jauno un citādo identitāti ieguva pēc *duritia cordium* transformācijas.

Avotu korpusa analīze, kas izveidota, sekojot rakstā postulētajam izpētes mērķim, rāda un atklāj, ka Livonijas *loci amoeni* bija un varēja būt sociālas iekļaušanas un kolektīvās atceršanās “rīki”, kas bija tekstuālas un performatīvas, tāad galvenokārt liturģijas rituālu un lasīšanas / recitācijas praksē balstītas, kolektīvo atmiņu piesaistes un identitāšu reprezentācijas vietas. Šādas vietas bija Romas kūrījā radītie un Rīgas domkapitula atdarinātie un producētie dokumentārie un liturģiskie teksti, kuru kontekstā ir skatāma arī *Chronicon Livoniae* izcelsme. Viduslaiku autori Romas kūrījā vai Rīgas domkapitulā apzinājās, ka Livonijas sakrālās ainavas un *loci amoeni* naratīvi pilda sociālās kontroles un izveles / rīcības ietekmes funkcijas, it sevišķi kristīgās misijas un zemes varas leģitimācijas procesu kontekstā. Daba un tās pārveide simboliskajā komunikācijā, to iekļaujot

vides uztveres kristīgajā modelī, bija līdzeklis, kā harmonizēt citādības un pret-runīgu interešu sadrupinātu sociālo vidi, par ko atgādina bibliiskais un vēsturiski episkās literatūras žanra tēls par mežonīgajiem zvēriem, kas, pretēji to instinktiem un dabai, remdē slāpes vienīgajā avotā.⁸³

Simbolu un tēlu variāciju palete, apkopojot zināmos kūrijas radītos tekstuālos paraugus, šķiet, nav bijusi pārāk plaša: tā raksturo vairākas tipiskas tekstuālas situācijas, kas operē ar dabas ainavas pārveides alegorijām. To lietojums dokumentu valodas kontekstā demonstrē pārmaiņas dabā, taču to alegoriskais vēstījums norāda uz gaidītām, iedomātām un mērķtiecīgi īstenojamām izmaiņām sociālajās un politiskajās attiecībās, kas rezultētos kā konkrētu cilvēku pievēršana Romas latīņu kristīgai *religio* un iekļaušana institucionālā attiecību tīklā ar Romas latīņu baznīcu.

Pāvesta kūrijā sakralizējamās Livonijas vides un ainavas retorika tika izmantota, to piemērojot aktuālajai komunikatīvajai situācijai. Šai retorikai un tēliem piemīt savs estētiskais un liturģiskais stils, tas aicina un pārliecina, atsauc atmiņā piemirsto un atmodina pagātņi, lai būtu iespējama iztēlota atgriešanās Livonijas radīšanas sākotnē, kas žanriski pietuvina sākotnes naratīvam.

Leksikas izvēle un lietojuma specifika tātad bija atkarīga no dokumentāro tekstu radīšanas mērķa, kam tika piemērotas dabas stilizāciju un fiktīvu dabas tēlojumu projekcijas uz Livonijas vidi: tie izceļ reģionam netipiskas augsnes, ūdens un veģetācijas stāvokļus un to maiņu, lai ar šo metaforu palīdzību sagatavotu "vietu" sociālām un politiskām, kā arī fiziskām un liturģiskām telpiskām izmaiņām. Literāri un poētiski iztēlotas vietas stilizācijas ir iekļaušanas veids, kas padara uztveramus un, vēlams, saprotamus politisko transformāciju procesus. Viduslaiku poētiskā *locus amoenus* tēls kalpoja par atpazīstamu notikušu transformāciju indikatoru tam, ka, piemēram, kristīgās misijas notikumu raksturs un gaita ir paredzami, tie iesveļ paļaušanos un dod cerību, ka, līdzīgi bibliiskajiem notikumiem, jaunākie ir senāko turpinājums un pietuvina tos apokaliptiskajam atrisinājumam.

Rakstā izmantoto tekstuālo avotu analīze ļauj secināt, ka *loci amoeni* retoriskā figūra 13. gadsimta pirmajā pusē konstituē priekšstatu par Livonijas sakrālo ainavu. Dabas uztveri, kas lasāma šī posma tekstos, formē retorikas un valodas radīti tēli. Metaforu piesātinātais alegoriskais stāstījums par Livonijas iztēloto un reālo vietu, kā arī ainavas raksturu atklāj dabas un cilvēku savstarpējās mijiedarbes vēsturisko dimensiju.

83 Skat. šī raksta I daļu, Levāns, Vītoliņš 2024, 52.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

- Ambrosius. De benedictionibus patriarcharum. *Sancti Ambrosii, Mediolanensis episcopi, Opera omnia*. T. I. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1882 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 14), col. 705–728.
- Ambrosius. De patriarchis. *Sancti Ambrosii Opera*. Pars II. Hrsg. von Karl Schenkl. Prag, Wien und Leipzig: Tempsky / Freytag, 1897 (Corpus scriptorium ecclesiasticorum Latinorum, 32), p. 123–160.
- Arbusow, Leonid. Römischer Arbeitsbericht, I. *Latvijas Universitātes raksti / Acta universitatis Latviensis* 17 (1928), S. 285–422.
- Arnold von Lübeck. Chronica Slavorum. Hrsg. von Johann Martin Lappenberg. [Historici Germaniæ saec(uli) XII]. Hrsg. von Georg Heinrich Pertz. Hannover 1869 (Monumenta Germaniæ Historica. Scriptores, 21), S. 100–250.
- Arnold, Udo; Marian Tumler (2006). *Die Urkunden des Deutschordens-Zentralarchivs in Wien*. Regesten I. Marburg: Elwert (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 60/I).
- Codex diplomaticus ordinis sanctae Mariae Theutonicorum. Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen Ordens, insbesondere der Ballei Coblenz. Bd. 1. Hrsg. von Johannes Heinrich Hennes. Mainz: Franz Kirchheim, Schott und Thielmann, 1845.
- Gregorius Magnus. Moraliū libri, sive Expositio in librum b[eat]i Job. Pars Quarta. *Sancti Gregorii Papæ I cognomento Magni Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1878 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 76), col. 9–782.
- Heinrici *Chronicon Livoniae*. Recogn. Leonid Arbusow et Albert Bauer. Editio altera. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1955 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, [31]).
- Helmoldi presbyteri Bozoviensis / Helmolds von Bosau *Chronica Slavorum*. Bearb. von Bernhard Schmeidler. 3. Aufl. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1937 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, [32]).
- Hildebrand, Hermann. *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv*. Riga: Deubner, 1887.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Nebst Regesten. Abt. I. Bd. 1. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: Kluge, 1853.
- Nikolajs, Rīgas bīskaps, pierādījuma dokumenta oriģināls. *Datum* [in Riga], 09.08.1231. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs 8–3a–21, fol. 1r–v.
- [Petrus Cellensis] The Letters of Peter of Celle. Ed. by Julian Haseldine. Oxford and New York: Oxford University Press, 2001.
- Rabanus Maurus. Enarratio super Deuteronomium. *B[eat]i Rabani Mauri Fuldensis abbatis et Moguntini archiepiscopi Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1851 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. II Latina, 108), col. 837–998.

Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtn. Sast. Arveds Švābe. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1937 (Latvijas vēstures avoti, 2).

Tangl, Michael. *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200–1500*. Innsbruck: Wagner, 1894.

Literatūra / Secondary Sources

Arbusow, Leonid (1951). Das entlehnte Sprachgut in Heinrichs „Chronicon Livoniae“. Ein Beitrag zur Sprache mittelalterlichen Chronistik. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 8, S. 100–158.

Blumenberg, Hans (2001). Licht als Metapher der Wahrheit. Im Vorfeld der philosophischen Begriffsbildung. Idem. *Ästhetische und metaphorologische Schriften*. Hrsg. von Anselm Haverkamp. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 139–171.

Blumenberg, Hans (2012). *Quellen, Ströme, Eisberge. Beobachtungen an Metaphern*. Hrsg. von Ulrich v. Bülow und Dorit Krusche. Berlin: Suhrkamp.

Bombi, Barbara (2007). ‘*Novella plantatio fidei*’: missione e crociata nel nord Europa tra la fine del XII e i primi decenni del XIII secolo. Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo (Novi studi storici, 74).

Castanho, Gabriel de C. G. (2015). A polissemia (social) de deserto: Uma história do tópos histórico e historiográfico da solidão monástica no contexto latino medieval. *Rivista de História*, 173, pp. 115–139.

Classen, Albrecht, ed. (2010). *Handbook of Medieval Studies. Terms – Methods – Trends*. Vol. 1. Berlin and New York: Walter de Gruyter.

Cosgrove, Denis (1985). Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 10 (1), pp. 45–62.

Curtius, Ernst Robert (1993). *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 11. Aufl. Tübingen und Basel: Francke.

Fees, Irmgard (2019). Graphische Symbole in Bischofsurkunden des hohen Mittelalters. *Die Urkunde: Text – Bild – Objekt*. Hrsg. von Andrea Stieldorf. Berlin und Boston: De Gruyter (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Beihefte, 12), S. 199–232.

Fees, Sabine (2023). *Das päpstliche Corporate Design. Quellen zur äußeren Ausstattung von Papsturkunden im hohen und späten Mittelalter*. Wien: Böhlau (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde. Beiheft, 21).

Fluhrer, Sandra (2023). ‘Who can Impress the Forest?’ Agriculture, Warfare and Theatrical Experience in Ovid and Shakespeare. *Ovid’s Metamorphoses and the Environmental Imagination*. Ed. by Francesca Martelli and Giulia Sissa. London et al.: Bloomsbury Academic (Ancient Environments), pp. 201–219.

Fonnesberg-Schmidt, Iben (2007). *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254*. Leiden and Boston: Brill.

Fonnesberg-Schmidt, Iben (2016). Pope Honorius III and Mission and Crusades in the Baltic Region. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 103–122.

- Frenz, Thomas (2010). *Das Papsttum im Mittelalter*. Köln, Weimar und Wien: Böhlau.
- Härtel, Reinhard (2011). *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter*. Wien und München: Böhlau / Oldenbourg (Historische Hilfswissenschaften, 10).
- Horn, Fabian et al. (2016). Spatial Metaphors of the Ancient World: Theory and Practice. *eTopoi. Journal for Ancient Studies*, Special Issue 6, pp. 453–480.
- Howe, John M. (1997). The Conversion of the Physical World. The Creation of a Christian Landscape. *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages*. Ed. by James Muldoon. Gainesville FL: UP of Florida, pp. 63–78.
- Howe, John M. (2002). Creating Symbolic Landscapes. Medieval Development of Sacred Space. *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe*. Ed. by idem and Michael Wolfe. Gainesville: UP of Florida, pp. 208–223.
- Jähniņ, Bernhart (2001). Art. Nikolaus (von Nauen) (OPraem) († 1253). 1229–1253 Erzbischof von Riga. *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon*. Bd. 1. Hrsg. von Erwin Gatz und Clemens Brodtkorb. Berlin: Duncker & Humblot, S. 648–649.
- Jensen, Carsten Selch (2016). How to Convert a Landscape. Henry of Livonia and the *Chronicon Livoniae*. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 151–168.
- Jensen, Kurt Villads (2013). Crusading and Christian Penetration into the Landscape. The New Jerusalem in the Desert after c. 1100. *Sacred Sites and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space*. Ed. by Sæbjørg Walaker Nordeide and Stefan Brink. Turnhout: Brepols (Studies in the Early Middle Ages, 11), pp. 215–236.
- Jeziński, Wojtek (2015). ‘Convivium in terra horroris’: Helmold of Bosau’s Rituals of Hospitality. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350*. Ed. by Wojtek Jeziński, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning and Thomas Småberg. Turnhout: Brepols (Ritus et Artes, 7), pp. 139–173.
- Johnson, Scott Fitzgerald (2010). Apostolic Geography: The Origins and Continuity of a Hagiographic Habit. *Dumbarton Oaks Papers*, 64, pp. 5–25.
- Jürgensen, Martin Wangsgaard (2021). The Heavenly Jerusalem and the Late Medieval Church Interior. *Tracing the Jerusalem Code: The Holy City Christian Cultures in Medieval Scandinavia (ca. 1100–1536)*. Ed. by Kristin B. Aavitsland and Line M. Bonde. Berlin and Boston: De Gruyter, pp. 394–422.
- Kaljundi, Linda (2004). Young Church in God’s New Vineyard. The Motifs of Growth and Fertility in Henry’s Chronicle of Livonia. *Ennen ja nyt*, 4, pp. 1–14. Pieejams: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108260/63281> (skatīts 16.08.2024.).
- Kaljundi, Linda (2008). Waiting for the Barbarians: Reconstruction of Otherness in the Saxon Missionary and Crusading Chronicles, 11th–13th Centuries. *The Medieval Chronicle*, 5, pp. 113–128.
- Leighton, Gregory (2018). Did the Teutonic Order create a sacred landscape in thirteenth-century Prussia? *Journal of Medieval History*, 44 (4), pp. 457–483.

- Leighton, Gregory (2022). *Ideology and Holy Landscape in the Baltic Crusades*. Leeds: Arc Humanities Press (War and Conflict in Premodern Societies).
- Leighton, Gregory (2024). *Ad Terram Prusie... Quasi Vineae de Egipto Translata*. The Role of the Natural World in the Written and Visual Culture of the Prussian Crusades, 1230–1390. *The Crusades and Nature. Natural and Supernatural Environments in the Middle Ages*. Ed. by Jessalynn L. Bird and Elizabeth Lapina. Cham: Palgrave MacMillan (The New Middle Ages), pp. 239–267.
- Levans, Andris (2001). War Riga eine 'heilige' Stadt? Religiosität, Pilger und der urbane Raum: Riga in der Wahrnehmung des europäischen Stadtbürgertums. *Hanza vakar – Hanza rīt. Starptautiska konference, Rīga, 08.–13.06.1998. / Hansa Yesterday – Hansa Tomorrow. International Conference, Riga, 08.–13.06.1998*. Sast. Ojārs Spārītis. Rīga: Vārds, S. 53–81.
- Levāns, Andris (2012). *Cum litterarum testimonio*. Dokumentu producēšanas prakse Rīgas bīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (82), 5.–40. lpp.
- Levans, Andris (2020). *Ecce vinea Domini Sabaoth!* Livland als Sakrallandschaft und ihr historischer Sinn an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert: Der Fall Sido von Neumünster. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 15, S. 1–29.
- Levāns, Andris; Rūdolfs R. Vītolīņš (2024). Livonijas *loci amoeni*. Dabas retoriskā iekļaušana un pakļaušana viduslaiku sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē, I daļa. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (122), 38.–64. lpp.
- Maccarone, Michele (1995). I papi e gli inizi della cristianizzazione della Livonia. Idem. *Nuovi studi su Innocenzo III*. A cura di Roberto Lambertini. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo (Nuovi Studi Storici, 25), p. 369–419.
- Markevičiūtē, Ramunė (2020). Rethinking the Chronicle: Modern Genre Theory Applied to Medieval Historiography. *The Medieval Chronicle*. Vol. 13. Ed. by Erik Kooper and Sjoerd Levelt. Leiden and Boston: Brill, pp. 182–200.
- Markus, R. A. (1994). How on Earth Could Places Become Holy? Origins of the Christian Idea of Holy Places. *Journal of Early Christian Studies*, 2, pp. 257–271.
- Melville, Gert (1970). Zur „Flores-Metaphorik“ in der mittelalterlichen Geschichtsschreibung. Ausdruck eines Formungsprinzips. *Historisches Jahrbuch*, 90, S. 65–80.
- Nielsen, Torben Kjersgaard (2011). Henry of Livonia on Woods and Wilderness. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 157–178.
- Riches, Theo M. (2007). The Function of the *Gesta Episcoporum* as Archive. Some Reflections on the Codex sancti Gisleini (ms Den Haag kb 75 f 15). *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 10, pp. 7–46.
- Rutz, Andreas (2018). *Die Beschreibung des Raums. Territoriale Grenzziehung im Heiligen Römischen Reich*. Köln, Weimar und Wien: Böhlau (Norm und Struktur, 47).

- Sayers, Jane E. (1984). *Papal Government and England during the Pontificate of Honorius III (1216–1227)*. Cambridge et al.: Cambridge UP (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought. Third Series, 21).
- Scior, Volker (2002). *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck*. Berlin: Akademie Verlag (Orbis mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters, 4).
- Selart, Anti (2007). Die Bettelmönche im Ostseeraum zur Zeit des Erzbischofs Albert Suerbeer von Riga (Mitte des 13. Jahrhunderts). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 56 (4), S. 475–499.
- Selart, Anti (2014). Popes and Livonia in the First Half of the Thirteenth Century: Means and Chances to Shape the Periphery. *The Catholic Historical Review*, 100 (3), pp. 437–458.
- Selart, Anti (2018). Die Eroberung Livlands (12. und 13. Jahrhundert). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region*. Bd. 1. Hrsg. von Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Maier und Ralph Tuchtenhagen. Stuttgart: Anton Hiersemann, S. 159–209.
- Smith, James L. (2017). *Water in Medieval Intellectual Culture. Case-Studies from Twelfth-Century Monasticism*. Turnhout: Brepols (Cursor mundi, 30).
- Smith, Thomas W. (2017). *Curia and Crusade. Pope Honorius III and the Recovery of the Holy Land, 1216–1227*. Turnhout: Brepols (Outremer, 6).
- Smith, Thomas W. (2018). The Dynamism of a Crusade Encyclical: Pope Honorius III and *Iustus Dominus* (1223). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 74, pp. 111–142.
- Sonne de Torrens, Harriet M. (2024). *Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region*. Turnhout: Brepols (Europa Sacra, 30).
- Talmon, Shemaryahu (1966). The “Desert Motif” in the Bible and in Qumran Literature. *Biblical Motifs: Origins and Transformations*. Ed. by Alexander Altmann. Cambridge Mass.: Harvard UP (Philip W. Lown Institute of Advanced Judaic Studies. Studies and Texts, 3), pp. 31–63.
- Tamm, Marek (2016). A New World into Old Words. The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 11–35.
- Thumser, Matthias (2017). Ernst Pitz wiedergelesen. Päpstliche Urkundenausstellung und die Mission in Livland. *Livland – eine Region am Ende der Welt? Forschungen zum Verhältnis zwischen Zentrum und Peripherie im späten Mittelalter / Livonia – a Region at the End of the World? Studies on the Relations between Centre and Periphery in the Later Middle Ages*. Ed. by Anti Selart and Matthias Thumser. Köln et al.: Böhlau (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 27), S. 209–236.
- Undusk, Jaan (2011). Sacred History, Profane History: Uses of the Bible in the Chronicle of Livonia. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier*.

- A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 45–75.
- Wylie, John (2007). *Landscape: Key Ideas in Geography*. London and New York: Routledge.
- Zimmermann, Julia (2023). Topos und Beschreibung. Der Baumgarten des Mabonagrín und das argumentative Potenzial des *locus amoenus*. *Von Kulturn und Künsten. Lektüren am Schnittpunkt von Anthropologie, Religionssoziologie und Poetologie*. Hrsg. von Ulrich Hoffmann und Susanne Spreckelmeier. Berlin: De Gruyter, S. 97–115.

LIVONIA'S *LOCI AMOENI*. THE RHETORICAL INCLUSION AND SUBJUGATION OF NATURE IN THE MEDIEVAL SACRED LANDSCAPE IN THE FIRST HALF OF THE 13TH CENTURY, PART II

Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš

The rhetorical style of the Apostolic Letters of the Pope of Rome, which conceptually underpin the sacred and political objectives of the Christian mission in the emerging Livonia, contains literary depictions of the transformation of nature. Using metaphors and allegories of plants, water, earth, and fertility/barrenness, the authors of the Curia imbued social changes within Christianity's polarised social and spatial structures with symbolic meaning, which allowed them to establish a distinction between the profane space and the sacred landscape, legitimise the Christian mission, and establish new institutional and power relations. The poetic devices conveying narratives of nature's symbolic transformation served theological and political argumentative functions in the rhetoric of the Roman Curia; the exploration of this topic began in a journal's previous issue (2024/2) on the rhetorical incorporation and subjugation of nature in sacred landscape of medieval Livonia during the first half of the 13th century and Livonia's *loci amoeni* (lovely places) as instruments of literary imagery. The influence of the Curia's rhetorical models for the transformation of nature can be seen in the language of the texts produced by Riga Cathedral Chapter – documents and historical narratives; these texts imitated and adopted the Curia's models of content and style, and shaped the narrative of Livonia's stylised nature and the tradition of political communication.

Keywords: Livonia, Riga Cathedral Chapter, Papal Curia in Rome, sacred landscape, *locus amoenus / horribilis*, rhetoric, symbolic transformation of nature, biblical motifs, medieval literary tradition

Summary

A detailed analysis of the narrative of nature's transformation in textual sources from the Roman Curia and Riga Cathedral Chapter dating from the first half of the 13th century reveals, following the research questions posed in this article, that an environment untouched by human activity, or considered profane, can be transformed and adapted to social expectations through literary structure and imagery, thereby assigning it a different meaning and function without physically altering it.

This narrative is a method or technique that interprets transformations in the natural environment as a transcendental experience, which – through shifting meanings – is expressed as metaphor and metonymy to justify changes in the social and spatial

configuration of the emerging Livonian power's relationships and influence. The analysis of the material leads to the conclusion that this narrative of nature's transformation creates landscape as a concept grounded in textual and literary conventions, corresponding to our case – shaped by the texts of the Roman Catholic Church and European literary traditions – a “way of seeing” (*Denis Cosgrove*) determined by a cultural paradigm. Any such landscape is a symbolic mental construct with a socially and hierarchically organised structure. In the political rhetoric of the Roman Curia's texts and in the narrative of nature's transformation, the image of the *locus amoenus* plays a special role, constituting the sacred landscape of Livonia as a symbolic and liturgical reality.

The literary stylisations of Livonian nature and the devices of metalanguage, crafted in accordance with the concept of the *locus amoenus*, in the texts of the Papal Curia are drawn from the repertoire of biblical motifs, examples of 12th–13th-century letter-writing, and models from homiletic, patristic, and liturgical texts. *Locus amoenus* was a literary motif formed within the ancient textual tradition that retained its exemplary function in the Middle Ages and, by following it, one could obtain a different staging of reality – the natural environment – as a stage for social communication. The revisions proposed by texts from the Papal Curia in the early 13th century altered the narrative paradigm established by the *locus amoenus* in classical literature: while in the classical literary tradition a “lovely place” is untouched by human activity and its “creator” is “nature,” the medieval Christian literary tradition and the Roman Curia's interpretation lead us to see that it is created by God and his helpers, who transform the primeval (wild). These literary textual depictions, composed, for example, by the Roman Curia, undeniably possess stylistic and narrative elegance.

In the letters composed at the Papal Curia, the vocabulary used to describe the *locus amoenus* reveals that it was borrowed primarily from the Vulgate, partly imitating the stylistic expressions found in its texts. Furthermore, this process of imitation followed a similar pattern to that used by poets in the 12th–13th centuries, who created images and motifs by imitating the poetic models of Virgil and Ovid. In the medieval literary and rhetorical tradition, the *locus amoenus*, in which the nomenclature of this “object” – *res* and *proprietas* – took on different characteristics, and, by replacing Virgil's bucolic “landscapes” and metaphors of “lovely places” with biblical motifs and lexical meanings, thus underwent a radical shift in understanding.

In the texts of the Curia of Popes Innocent III and Honorius III from around 1199/1200 to 1225/1226, the emerging Livonia was conceptualised as a sacred landscape through the use of biblical and homiletic-liturgical poetic devices. This “landscape” possesses specific yet generally typical characteristics: this Livonian “landscape” is imagined and metaphysical; its initial “topography” contains no concrete, named geographical features; only gradually, beginning around 1208, we see individual places (*loci*) within the Roman perspective as stages for biblically stylised events of baptism or martyrdom. In this sense, texts from the Roman Curia, serving as models for the narrative of Livonia's sacred landscapes and *loci amoeni*, were emulated in the chancellery of the Bishop of Riga from around the beginning of the 1230s.

An analysis of the corpus of sources, conducted in accordance with the research objective outlined in this article, reveals that the *loci amoeni* of Livonia were and could have been “tools” of social inclusion and collective remembrance that were textual and performative, and thus primarily based on liturgical rituals and the practice of reading/recitation, serving as sites for the anchoring of collective memory and the representation of identities. Such sites were the documentary and liturgical texts created by the Roman Curia and imitated and produced by the Riga Cathedral Chapter, within the context of which the origins of the *Chronicon Livoniae* can also be viewed.

Medieval authors at the Roman Curia or the Riga Cathedral Chapter recognised that the narratives of Livonia's sacred landscapes and *loci amoeni* served functions of social control and influence over choice and action, particularly in the context of Christian missionary work and the process of legitimising secular authority. Nature and its transformation in symbolic communication, by incorporating it into the Christian model of environmental perception, served as a means to harmonise a social environment fragmented by otherness and conflicting interests – a theme echoed in the biblical and historical-epic literary genre's depiction of people or wild beasts who, contrary to their instincts and nature, quench their thirst at the only spring.

The range of symbols and imagery, as evidenced by the known textual examples produced by the Curia, does not appear to have been particularly broad: it characterises several typical textual situations that employ allegories of the transformation of the natural landscape. Their use in the context of documentary language demonstrates changes in nature, yet their allegorical message points to anticipated, imagined, and purposefully implemented changes in social and political relations, which would result in the conversion of specific individuals to the Roman Latin Christian religion and their integration into an institutional network of relations with the Roman Latin Church.

The rhetoric of Livonia's sacred environments and landscapes, as sanctified by the Papal Curia, was employed and adapted to the specific communicative context. This rhetoric and these images possess their own aesthetic and liturgical style; they invite and persuade, recall the forgotten, and reawaken the past, making possible an imagined return to the origins of Livonia's creation – a narrative that, in terms of genre, draws close to the story of the beginning.

An analysis of the textual sources used in this article leads to the conclusion that the rhetorical figure *loci amoeni* shaped the perception of Livonia's sacred landscape in the first half of the 13th century. The perception of nature expressed in the texts of this period is shaped by images constructed through rhetoric and language. The metaphoric and allegorical narrative revealed both the imagined and real places of Livonia, as well as the historical dimension of the interaction between nature and people within the landscape.